

Anmeldelser

Henrik Galberg Jacobsen: Ret og Skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005. Bind 1-2. Dansk Sprognævns skrifter 42. Syddansk Universitetsforlag, Odense 2010. 1202 sider, 699 kr. ISBN 978-87-7674-474-8.

Henrik Galberg Jacobsen har med *Ret og Skrift* beskrevet den officielle danske retskrivnings historie over en periode på 266 år. Historien begynder med Christian 6.s latinskoleforordning fra 1739 og slutter med Dansk Sprognævns *Ret-skrivningsordbogen*, 3. udg., 4. oplag fra 2005. *Ret og Skrift* er det hidtidige højdepunkt på forfatterens akademiske karriere og indbragte ham ved forsvarshandlingen på Syddansk Universitet den 7. maj 2010 den filosofiske doktorgrad. Siden starten af 1970'erne har Henrik Galberg Jacobsen behandlet officiel dansk retskrivning fra et historisk perspektiv i en lang række artikler og bøger hvoraf flere kan ses som forarbejder til den store samlede fremstilling af kildebaseret grundforskning som nu foreligger.

Værket er organiseret i 7 kapitler fordelt på 2 bind hvor kapitlerne 2-6 anlægger forskellige perspektiver på det empiriske materiale. Indledningen, kapitel 1 (bd. 1, s. 23-64), fremlægger afhandlingens formål, struktur og forudsætninger. Direktivkapitlet, kapitel 2 (bd. 1, s. 65-248), fremstiller officiel dansk retskrivnings historie gennem 51 udvalgte begivenheder i kronologisk orden. Normkapitlet, kapitel 3 (bd. 1, s. 249-610), karakteriserer de 30 normer som er repræsenteret i materialet. Ordlistekapitlet, kapitel 4 (bd. 2, s. 629-708), følger ændringer i stavemåden af omkring 1000 opslagsord fra norm til norm. Kronologikapitlet, kapitel 5 (bd. 2, s. 709-872), indeholder resumeer og korte karakteristikker af godt 1100 ortografiske direktiver og andre dokumenter som har haft betydning for de normer der er fastlagt i perioden. Bibliografikapitlet, kapitel 6 (bd. 2, s. 873-1104), rummer en alfabetisk bibliografi med kronologisk nøgle over de ca. 2450 ortografiske kilder som udgør det empiriske materiale, inkl. en oversigt over de benyttede biblioteker, arkiver, kataloger, bibliografier mv. Inden kapitel 7, som indeholder resume af afhandlingen på dansk og engelsk, er der et kort efterskrift (bd. 2, s. 1105-1114). Efterskriftet skiller sig ud fra den i øvrigt dominerende deskriptivitet ved selv at udgøre et holdningsindlæg i den standende normdebat, og det skabte en del opmærksomhed i medierne omkring tiden for bogens udgivelse.

Hvert kapitel bygger med interne referencer på et grundlag som successivt er fremanalyseret i andre kapitler. Bibliografikapitlet henviser direkte til det omfattende bruttomateriale fortrinsvis bestående af primærkilder og er det eneste som kun henviser ud af værket (bortset fra bibliografiinterne henvisninger). Kapitlet leverer den bibliografiske og arkivalske dokumentation for afhandlingen og giver

to forskellige indgange til materialet: en alfabetisk og en kronologisk, og i den alfabetiske del er de arbejder som er resumeret i kapitel 5, særmærket så de nemt kan lokaliseres. I kronologikapitlet hvis empiriske grundlag er kapitel 6, ligger fokus på de ortografiske begivenheder og deres indbyrdes sammenhænge sådan som de fremgår af de resumerede direktiver og øvrige dokumenter. Kapitlet er underopdelt i kortere tidsafsnit, for de ældste lags vedkommende på ca. 30 år og for de yngste på 5-10 år, og hver delperiode indledes af et afsnit med kronologiske stikord som i overskriftsform udpeger dens vigtigste begivenheder. Retskrivningsnormer som er beskrevet nærmere i normkapitlet, er fremhævet grafisk så man blot ved at læse stikordssektionen får et udmærket overblik over periodens temaer. Ordliste-kapitlet registrerer ændringer i den officielle stavemåde af en række ord på tværs af de behandlede normer udtrykt i retskrivningsordbøger og retskrivningsbekendtgørelser; listerne er emneopdelt efter de retskrivningsproblemer som strukturerer organiseringen af normkapitlet. I normkapitlet, som bygger på kap. 4 og 6, karakteriseres hver norm ud fra 28 udvalgte retskrivningsproblemer. Direktivkapitlet trækker på kap. 5 og 6, og indledningen henter sit grundlag i kap. 2-6.

Afhandlingen dækker officiel dansk retskrivning så længe en sådan har eksisteret, og derfor er den nedre grænse sat med latinskoleforordningen fra 1739 som er det ældste myndighedsdirektiv der nævner retskrivning, og som pålægger lærerne at »Ungdommen vænnes til en god og brugelig *Ortographie* i deres eget Sprog« (s. 67). Afhandlingen forpligter sig ikke på at undersøge *hvorfor* myndighederne begynder at interessere sig for dansk retskrivning, eller hvorfor det netop sker på dette tidspunkt, men nøjes med at konstatere at det hermed er dokumenteret. Kunne det fx have noget at gøre med reduktionen af antallet af latinskoler og planerne om et landsomfattende almueskolevæsen? Dansk blev først indført som fag i latinskolerne med den næste forordning, Christian 7.s latinskoleforordning, i 1775, og i hæren var tysk kommandosprog frem til 1773 hvor det afløstes af dansk. Den omstændighed at det omgivende samfund var flersproget, og at dansk endnu ikke havde erobret alle domæner, ville være en relevant baggrund at forstå ortografiinitiativet på.

I kraft af sit emne placerer afhandlingen sig inden for feltet sprogpolitik og -planlægning (s. 29). Myndighedernes begyndende interesse for ortografiske spørgsmål kan i den aktuelle historiske sammenhæng ses som et sprogpolitisk udtryk for statusplanlægning med det formål at promovere dansk, i forordningen: »Det Danske Sprog bør og i Skolerne *excoleres* og *Disciplene* vænnes til ligesaa vel at oversætte Latin paa Dansk som Dansk paa Latin« (s. 67). Einar Haugen sonder i sin model for sprogplanlægning mellem statusplanlægning (status planning) og korpusplanlægning (corpus planning).¹ Inden for statusplanlægning sonder han mellem beslutningen om udvælgelse (selection), i dette tilfælde af dansk over latin, og implementering (implementation) i uddannelsessystemet og samfundet i øvrigt. Med til udvælgelsesprocessen hører også en beslutning om hvilken slags dansk der skal fremmes, om det skulle være som Henrik Gerner havde argumenteret for i det forrige århundrede, at de »som vil lære at skrive

ret Dansk, de bør lære det aff *Metropolitanis* oc vise deris *Autoritet*»,² eller om man som Peder Syv mente, burde følge »Forstandige Sællandske Folkes, eller og andre Lærde Mænds myndighed, som bruge Sællandske, enddog de ej saa lige ere af Hovedstaden«,³ men denne diskussion er ikke medtaget i afhandlingen og falder også i tid delvis uden for dens område. Til gengæld behandles den løbende diskussion om selve valget mellem forskellige ortografiske principper indgående.

Mht. korpusplanlægning skelner Haugen mellem kodificering (codification) som standardiseringsprocedure og en efterfølgende videreudvikling (elaboration) af standarden. Ortografiske regler og ordbøger er typiske produkter af en kodifikationsproces, og det er således her afhandlingens hovedvægt ligger. Den overordnede planlægningsproces er gerne inddelt i faser hvor korpusplanlægning forudsætter statusplanlægning, men det er anerkendt at de to faser vanskeligt lader sig holde ude fra hinanden, og at »corpus and status planning cannot be separated from each other (...) Language-planning policies can never be corpus-oriented or status oriented exclusively«. ⁴ Et eksempel på denne vekselvirkning er at implementeringen af 1775-forordningen sættes i gang med Ove Mallings læsebog *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* (1777) endnu før kodificeringen har udmøntet sig leksikalsk i form af en ortografisk ordbog. Og i 1865 henviser myndighederne både til en ordbog og en salmebog for at dæmme op for tilslutningen til »den saakaldte Rask-Petersenske Skrivemaade«:

Forsaavidt nogen Lærer maatte ønske at erholde en Bog anvist til Veiledning ved Valget mellem de Forskjelligheder, som findes hos Forfattere, der betjene sig af den traditionelle Skrivemaade, ville Directionen behageligst henvisse ham til »Dansk Ordbog af C. Molbech« eller »Psalmebog til Kirke- og Huusandagt« (s. 93-94).

Der skelnes konsekvent mellem to slags forskrifter, statusdirektiver og indholds-direktiver. Statusdirektiver er »primært juridiske eller administrative forskrifter der udstyrer en norm med dens autoritet eller status og dermed konstituerer den som officiel retskrivningsnorm« (s. 27); termen statusdirektiv refererer således til »status« i en snævrere forstand end sprogplanlægningslitteraturens begreb om statusplanlægning.⁵ Indholds-direktiver er »tekster der beskriver det ortografiske indhold af en norm, og som fx angiver hvilke retskrivningsprincipper, retskrivningsregler og konkrete stavemåder man skal følge for at være i overensstemmelse med normen« (sst.). Det gælder endvidere at der altid skal »mindst et indholds-direktiv til for at konstituere en norm«. Forordningen fra 1739 har dermed status af et statusdirektiv, men da den ikke blev fulgt op af noget indholds-direktiv, konstitueredes den formelt set ikke som norm. Et indholds-direktiv er en ortografisk metatekst, en tekst *om* retskrivning, fx en ordbog, vejledning eller bekendtgørelse med regler for retskrivningen, men også modeltekster regnes for indholds-direktiver. En modeltekst forholder sig ikke til retskrivningen som emne, men praktiserer den. Det følgende statusdirektiv, Christian 7.s latinskole-

forordning fra 1775, blev i modsætning til 1739-direktivet fulgt op af et indholds-direktiv, i form af Ove Mallings modeltekst *Store og gode Handlinger* som udkom to år efter forordningen. Det er dermed først fra 1775/7 at der foreligger dokumentation for en konstitueret officiel norm for dansk retskrivning i afhandlingens forstand. Det er disse to typer af direktiver som driver kronologien i afhandlingens største kapitler, statusdirektiverne og deres aktører i direktivkapitlet (kap. 2) som behandler rammerne for retskrivningen, og indholdsdirektiverne i norm- og ordlistekapitlet (kap. 3 og 4) som fokuserer på det sproglige indhold i de forskellige retskrivningsnormer. Opdelingen er imidlertid ikke helt uproblematisk for som Robert B. Kaplan og Richard B. Baldauf Jr. skriver: »The fact is that any change in the character of a language is likely to result in a change in the use environment, and any change in the use environment is likely to induce a change in the character of the language«.⁶

De centrale stationer i direktivkapitlet er i det ældste lag Mallings *Store og gode Handlinger* (1777) og *Videnskabernes Selskabs Ordbog* (1793-1905), dernæst Rasmus Rasks *Forsøg til en videnskabelig dansk Retkskrivningslære* (1826) som sekunderet af vennen N.M. Petersen resulterede i den progressive »rask-petersenske retskrivning«, og dens samtidige, men konservative modpol repræsenteret ved Christian Molbechs *Dansk Ordbog* (1833/1859) som anbefalede af myndighederne, i 1847 og 1865. Næste station fulgte efter det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm (1869) som udmøntede sig i Svend Grundtvigs *Dansk retskrivnings-ordbog, stemmende med de på det nordiske retskrivningsmøde i Stokholm 1869 vedtagne regler* (1870), og som to år efter kom i en mindre reformerende, men til gengæld ministerielt anbefalet version med titlen *Dansk Haandordbog* (1872). Mod slutningen af 1800-tallet kommer myndighederne på banen med kultusministrene J.F. Scavenius' og efterfølgeren C. Goos' retskrivningsbekendtgørelser fra hhv. 1888-89 og 1892, fulgt op af Viggo Saabys *Dansk Retkskrivningsordbog* (1891-1919) som leksikalsk indholds-direktiv. De følgende direktivstationer er centreret om de tre officielle retskrivningsordbøger, *Dansk Retkskrivningsordbog*, udgivet af Undervisningsministeriets Retkskrivningsudvalg (1923-1946) og optakten til Hartvig Frischs retskrivningsreform i 1948; *Retkskrivningsordbog*, udgivet af Dansk Sprognævn (1955) og etableringen af Dansk Sprognævn; *Retkskrivningsordbogen*, forfattet og udgivet af Dansk Sprognævn (1986 ff.), og den foreløbige endestation som kom i 1997 med ophøjelse af retskrivningsspørgsmålet til egentlig lov i retskrivningsloven (Lov nr. 332 af 14.5.1997 om dansk retskrivning) og sprognævnsløven (Lov nr. 320 af 14.5.1997 om Dansk Sprognævn), det lovgrundlag som den nuværende retskrivning hviler på; først med loven i 1997 blev bekendtgørelsen fra 1892 reelt ophævet.

Dette kortfattede sammendrag af direktivkapitlet kan på ingen måde yde den detaljerede og uhyre stofmættede, og hyppigt ligefrem underholdende, fremstilling i afhandlingen retfærdighed. De involverede aktørers – myndigheders, institutioners, foreningers og enkeltpersoners – samspil skildres kronologisk tæt og med konsekvent reference til direktiverne og den offentlige normkommunika-

tion i kronologikapitlet og bibliografien (kap. 5 og 6). Den store detaljerighed til trods er det et savn at retskrivningens historie ikke eksplicit kontekstualiseres og sættes i relation til historien uden for retskrivningen. Flere af de centrale årstal i retskrivningshistorien ligger besynderligt tæt på et spor af begivenheder som på forskellig vis har haft indflydelse på dannelsen af nationalstaten og dansk identitet, og hvoraf flere nævnes, men uden at det tematiseres om eller på hvilken måde den ortografiske diskurs i tidens løb har spillet ind i forhold til nationsdannelsen og udviklingen i den national(romantisk)e selvforståelse (bl.a. »1775-retskrivningen« lige inden indførelsen af indfødsretten (1776), »VSO-retskrivningen« (1805) og »Molbechs retskrivning« (første gang 1813) i samme periode som Englandskrigene (1801-1814), statsbankerotten (1813) og opløsningen af Danmark-Norge (1814); den »rask-petersenske retskrivning« (1826) midt i den danske guldalder; »1847-retskrivningen« og »1855-retskrivningen« lige før og efter borgerkrigen den første slesvigske krig (1848-50), enevældens afskaffelse (1848) og Danmarks Riges Grundlov (1849); »1865-retskrivningen« og stockholmermødet (1869) kort efter den anden slesvigske krig (1864); »1923-retskrivningen« kort efter genforeningen med Nordslesvig (1920); »1948-retskrivningen« efter anden verdenskrigs afslutning (1945)).

En anden gennemgående sondring i afhandlingen går mellem officielle og private retskrivningsnormer, og fokus ligger på eksplicite normer, »dvs. normer hvis indhold er eksplicit formuleret af en normskabende eller normsammenfattende aktør« (s. 26). En retskrivningsnorm er defineret som »et mere eller mindre udbygget system af ortografiske regler som tilsammen har et tilstrækkeligt enhedspræg til at det adskiller sig fra andre normer« (sst.). I afhandlingen forstås begrebet »norm« således på ingen måde som en samling af *uskrivne* regler, og det er defineret negativt i forhold til praksis – medmindre der er tale om en normskabende aktørs praksis, hvor resultatet bliver et indholdsdirektiv i modelform som det er tilfældet med salmebogen og Mallings *Store og gode Handlinger*. Dette er også en konsekvens af afhandlingens erklærede skopos som er begrænset til den officielle retskrivning,

dvs. den retskrivning der er eller har været anbefalet eller foreskrevet af en offentlig myndighed (kongen, »statsmagten«, Folketinget, undervisningsministeren osv.), og som skal følges af en gruppe borgere som står under den pågældende myndigheds autoritet, fx statsansatte eller eleverne i skolen (s. 25).

Dette er *ikke* en afhandling om hvordan folk har skrevet på dansk gennem de seneste århundreder, og termen privat retskrivningsnorm skal således heller ikke forstås som den norm private skribenter har fulgt eller følger i deres ortografiske praksis. De udvalgte private normer udgår fra aktører som er gået aktivt ind i debatten om de officielle de jure-normer, og som har haft »særlig betydning for udviklingen og fastlæggelsen af de officielle normer« (s. 29), og denne udvæl-

gelse medfører at de facto-normer som avisnormer og periodens tryknormer i øvrigt ikke figurerer blandt de beskrevne normer. En privat retskrivningsnorm er bestemt som »en (endnu) ikke-officiel eller ikke-autoriseret« retskrivningsnorm »bag ved eller forud for en officiel retskrivningsnorm, og en officiel norm kan normalt ikke forstås hvis man ikke også kender dens ikke-officielle forgænger(e)« (s. 25). Den ældste norm, »1739-retskrivningen«, indtager her igen en særstatus idet den ikke indsættes i en forståelsesramme af ikke-officielle forgængere. Grænsen mellem private og officielle normer udfordres i nogen grad af skoleret-skrivningerne, fx »Withs retskrivning« (1865) og »Roskilderetskrivningen« (1868), som skulle følges af bestemte skolers elever, og som det i modsætning til de øvrige private retskrivninger ikke stod den enkelte frit at følge. Sondringen mellem officielle, (halvofficielle) og private normer minder meget om tankegangen i hhv. makro-, meso- og mikro-sprogplanlægning (macro-/meso-/micro-level language planning) eller om sondringen mellem sprogplanlægning og sprogforvaltning (language management).⁷

I normkapitlet karakteriseres 30 retskrivningsnormer hvoraf 18 er officielle normer og 12 er private; det er nemt at aflæse hvilken status den enkelte norm har idet de officielle normer præfigeres med det år de trådte i kraft: »1739-«, »1775-retskrivningen«, »Badens retskrivning« (1785-1801), »1800-retskrivningen«, »ISO-retskrivningen« (1805), »Molbechs retskrivning« (1813-1859), »rask-petersensk retskrivning« (1826-1845), »1847-retskrivningen«, »Nykøbing-retskrivningen 1« (1847-1848), »1855-retskrivningen«, »Withs retskrivning« (1865), »1865-retskrivningen«, »Det pædagogiske Selskabs retskrivning« (1867), »1867-hærretskrivningen« (1867-1892), »Roskilderetskrivningen« (1868), »stockholmerretskrivningen« (1869), »modereret stockholmerretskrivning« (1870), »Nykøbingretskrivningen 2« (1870-1871), »1871-retskrivningen«, »1871-rigs-dagsretskrivningen« (1871-1948), »1872-«, »1889-retskrivningen«, »den litteraire Retskrivning« (1889), »1892-«, »1923-retskrivningen«, »1933-statsretskrivningen«, »1948-«, »1955-retskrivningen«, »1956-folketingsretskrivningen« (1956 ff.) og »1986-retskrivningen«.

Hver enkelt norm beskrives indgående, og der opstilles en profil for den i skemaform som gør det meget overskueligt at sammenholde forskellige normer og se på hvilke punkter de adskiller sig fra hinanden. Normerne karakteriseres konsekvent ud fra et system bestående af 28 træk der hver kan antage 2-5 værdier. De 28 træk eller retskrivningsproblemer (RP'er) udtrykker afhandlingsens ret brede begreb om retskrivning som ud over stavning (bl.a. dobbelt- eller enkeltstavning af vokal, stavning af fremmedord, ét eller to ø-tegn) og tegnsætning (grammatisk komma, pausekomma, nyt komma) omfatter skriftart (gotisk eller latinsk skrift) og visse morfologiske og syntaktiske emner (bl.a. pluralisbøjning af verber, ét eller flere ord, orddeling ved linjeskift). Bredden afspejler inventaret af indholds-elementerne i de ortografiske direktiver. Det er altså direktivernes egen problematisering af ortografiske og andre emner som driver organiseringen, og problemerne er ikke analyseret ud fra nogen ekspliciteret (lingvistisk) teoretisk position.

De private, ikke-officielle normer som er medtaget, tjener det formål at give forudsætningerne for at forstå indholdet af de officielle normer, fx kan forskelle mellem »1871-retskrivningen« og forgængeren »1865-retskrivningen« forstås via den private »modereret stockholmerretskrivning« (1870). Materialet er i det hele taget tilrettelagt på en måde som gør det fleksibelt at tilgå i forskellige sammenhænge. Man kan fx slå ned på en bestemt periode og undersøge de normer som sameksisterede eller afløste hinanden, og undersøge deres indbyrdes forhold, man kan perspektivere et konkret værks eller forfatterskabs ortografiske alder ved selv at opstille dets profil og sammenligne den med profilerne i kapitlet, eller man kan følge reguleringen af et enkelt træk fra norm til norm gennem hele perioden.

I ordlistekapitlet kan man på nært hold se konsekvenserne af de forskellige normer komme til udtryk i stavningen af ca. 1000 ord og ordformer ordnet efter de enkelte retskrivningsproblemer, fx *linje* som først faldt på plads i 2001 (i listen med eksempler på brug af *ie* eller *je*, overvejende i tryksvag stavelse efter *l, n, og d*, s. 682):

linje *Linie* 1739 = 1775 = 1800 = 1847 > *Linie/Linje* [note: 1872 har »**Linje** (som oftest skrevet *Linie*)«, 1880 har »**Linje** (el. *Linie* ...)«] 1872 > *Linie* 1889-Bek., § 16 = 1891 = 1892-Bek., § 15 = 1896 > [*linie*] 1948-Bek. > *linie/linje* 1955 > *linje* 2001

Hvis man ikke er klar over hvilket problem et bestemt ord er opført under, kan man slå det op i registeret (s. 1145-1202). Listerne rummer dels ord som kan tjene til illustration af de enkelte retskrivningsproblemer på tværs af så mange normer som muligt, dels periodens mest omdiskuterede og prominente enkeltord. Og ja, *majonæse/mayonnaise* er med, i listen med eksempler på stavemåder af fremmedord (s. 660) og listen med eksempler på diftonger på *-[j]* (s. 684).

Selv om afhandlingen ikke er »skrevet med en umiddelbar praktisk nytteværdi for øje« (s. 25), er det oplagt at gøre normkapitlet og ordlistekapitlet tilgængelige i elektronisk form, enten som de foreligger eller som del af en retrodigitaliseret udgave af de officielle retskrivningsordbøger med mulighed for at følge normeringshistorikken forud for de aktuelt gældende stavemåder.

Ret og Skrift udgør den endegyldige oversigt over officiel dansk retskrivning siden 1739. Bogen må umiddelbart regnes for referenceværket for dansk ortografihistorisk forskning i fremtiden, bibliografien er i sig selv en kraftpræstation, og takket være kronologikapitlets resumerede dokumenter behøver forskeren i de fleste tilfælde slet ikke ulejlig sig selv på biblioteket eller i arkiverne. Værket er desuden indrettet sådan at man i vid udstrækning kan læse dets enkelte dele selvstændigt, med udgangspunkt i enten registeret eller indholdsfortegnelsen, og ved hjælp af det interne henvisningsapparat samle sig et komplet billede af en bestemt begivenhed eller af et bestemt træks kronologi inden for officiel dansk retskrivning.

Noter

1. Einar Haugen (1983), »The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice«, i Juan Cobarrubias og Joshua A. Fishman (red.), *Progress in language planning: international perspectives* (Berlin: Walter de Gruyter & Co.), s. 270-275.
2. Henrik Gerner (1678-79), *Orthographica Danica*, i Henrik Bertelsen (udg.) (1979), *Danske Grammatikere*, (København: C.A. Reitzel), bd. 3, s. 64.
3. Peder Syv (1685), *Den Danske Sprog-Kunst*, i Henrik Bertelsen (udg.) (1979), *Danske Grammatikere*, (København: C.A. Reitzel), bd. 3, s. 217.
4. Denise Daoust (1997), »Language Planning and Language Reform«, i Florian Coulmas (red.), *The Handbook of Sociolinguistics* (Oxford, Melbourne, Berlin: Blackwell Publishing), s. 448.
5. Se fx Robert B. Kaplan og Richard B. Baldauf Jr. (1997), *Language planning from practice to theory* (Clevedon: Multilingual Matters Ltd.), s. 30.
6. Kaplan & Baldauf 1997, s. 28.
7. Se fx Kaplan & Baldauf 1997, s. 27 n. 1; Anthony Liddicoat og Richard B. Baldauf Jr. (red.) (2008), *Language planning and policy: language planning in local contexts* (Clevedon: Multilingual Matters Ltd.), s. 24, 242, 271 et passim.

Dorthe Duncker

Erik A. Nielsen: Kristendommens retorik. Gyldendal, København 2009. 544 sider, 399 kr. ISBN 978-87-02-07821-3.

Erik A. Nielsen: Thomas Kingo. Barok, enevælde, kristendom. Gyldendal, København 2010. 560 sider, 399 kr. ISBN 978-87-02-09277-6.

Med to majestætiske udgivelser, det kloge, rigt illustrerede værk *Kristendommens retorik* og den ligeledes opulente monografi *Thomas Kingo* har Erik A. Nielsen gennemført første halvdel af en storstilet plan i form af en serie på fire bind, som i løbet af 2011 også vil omfatte et digert værk om Hans Adolph Brorson, siden vil blive afsluttet med en slags katalog, et ikonografisk opslagsværk under titlen *Leks-ikon*. Som helhed skal serien *Billed-Sprog* på et stort, ja, nærmest gigantisk tekstmateriale udfolde den kristne billedfortolknings komplicerede og raffinerede strategi.

I denne udgør, som mange vil vide, tanken om menneskets »gudbilledlighed« et helt afgørende hængsel, af Brorson beskrevet således i »Den yndigste rose«: »Alt siden vi tabte den ære / Guds billedes frugter at bære, / var verden forvildet og øde, / vi alle i synden bortdøde«.

Denne tilstand er heldigvis ikke hele sandheden om os. Thi teologisk udtrykt blev det fordærvede urbillede »genrejst i Kristus«, hvorefter alle troendes

livsopgave er den at blive »Kristus lig« i så høj grad, som det er menneskeligt muligt (*Kristendommens retorik*, s. 209). Dette forhold mellem Kristus, set som urbilledet og det ufordærvede gudsbillede, og det individuelle menneske, der er et afbillede, men et *fordærvet* afbillede, udgør simpelt hen *den* kristne mønsterforestilling. Den definerer, som Erik A. Nielsen skriver, den kristne tro på samme vis som bestemte trin definerer menuet eller vals. Og hans sammenligning med disse danse er dækkende, for det særlige ved mønsteret er, at det i både bibeltolkningen og gudstjenesten udfoldes i og lededes som et forløb i tid. Dette sker ved udstrakt anvendelse af faste billeder, der vel at mærke ikke er »erkendende« som i f.eks. modernistisk lyrik, men tværtimod er forkyndende og under stadig henvisning til Bibelen betjener sig af *allegorien*, der knytter to ellers fjerne størrelser sammen via en betydningsmæssig lighed.

I sin rene form hører allegorien til den klassiske retoriks faste stilfigurer, men i den lange kristne tradition får figuren en anden, mystisk funktion. Her er der ikke tale om blot at illustrere en tanke, men om at *åbne sansningen for en tanke*, der i sidste ende viser tilbage til Skaberen selv. Hvor man sat over for en klassisk allegori skal »læse« sig frem til en særlig idé, som en taler har anbragt inde i billedet, så forventes man i den kristne allegori at møde en åbenbaring af guddommeligt hensigt.

Det er sådan, Kingo bruger allegorien, når han i den prægtige aftensalme »Den klare sol går ned« (her i den nyeste salmebogs noget moderniserede og sammenkortede version) lader jeget »læse« blomstens visnen som tegn for livets korthed: »Jeg træder nu ud i det duggefulde græs, / naturen siger mig: »Bi lidt, stå her og læs: / Dit billed ser du her i blomster og i hø!« / Dag og nat / mig lærer brat, / at jeg engang skal dø«.

Det er i det hele taget sådan, de mange kristne digtere og malere gennem tiden har anvendt billeder: ikke (kun) som hos græske og romerske retorikere som redskaber til at belære og overbevise, men som forlæg for meditativ fordybelse og indre forklarelse.

Forfatteren har på forhånd reserveret den fyldigere belysning af billedbrug og retorik hos Kingo og Brorson til to selvstændige bind, og skønt han helt har måttet opgive en oprindelig plan om at skildre Grundtvigs for så vidt grænsesprængende brug af bibelske allegorier, dukker alle de tre store danske salmister op igen og igen i *Kristendommens retorik*. Men det gør skam også Dante, Shakespeare, Milton, John Donne plus en hel stribe af europæiske malere, mystikere, kirkefædre og teologer. Det vækker i sig selv respekt, at så vældig en belæsthed og kundskab lader sig føje sammen under et ordnende synspunkt. Ingen anden kunne have skrevet disse to (og de kommende) bøger.

Men særlig imponerende er det, at Erik A. Nielsen, trods det at han af fag er litterat, evner at spænde over hele trosbekendelsens treleddede register. I stedet for blot en skabelsesteologi, med blikket rettet mod Faderen, eller en mere eller mindre følelsesfuld kristologi mest koncentreret om Sønnen, præsenteres her en

kristendomsforståelse, der i ordets sande forstand viser sig *trefoldig*, dvs. med en nuanceret tænkning også over åbenbaringen for og gennem menigheden og det enkelte levende menneske. Anderledes sagt færdes forfatteren på sikker »paulinsk« grund og giver apostelen Paulus og dermed Helligånden alt, hvad de to kan trække, hvilket ikke vil sige så lidt.

»Ligesom alle dør i Adam, således skal også alle levendegøres i Kristus« skriver Paulus i Første Korinterbrev. Dette bliver uvægerlig et nøglested, når man skal forklare, hvad kristendommens retorik og billedlæsning går ud på. En nødvendig forudsætning er, »at de to bibelhalvdele er uløseligt forbundet, og at man kun ved at fastholde dette kan iagttage den kristne ånds udviklingshistorie« (s. 39), herunder som fortolker tage skridtet fra helligteksterne til en personliggjort lære om livsform, indstilling, livsførelse, karakter – eller, anderledes sagt, give gudsordet konsekvens, etisk og moralsk og for den sags skyld socialt og politisk.

Erik A. Nielsen opdeler, i overensstemmelse med det traditionelle skema, den kristne fortolkningslære i fire »tilstande«, hvor tekstens enkelte billede tildeles fire forskellige funktioner. Den *bogstavelige* læsning fokuserer på billedet som *afbildning* og spørger: Hvad står der, og hvad fremstiller det? Den *typologiske* læsning føjer Det Nye og Det Gamle Testamente sammen og ser efter *modbilledet*, idet man nu spørger: Hvad betyder det i Bibelens hele kontekst? Den *topologiske* eller også moralske læsning gør teksten til læserens *forbillede* og spørger: Hvilken virkning har dette på fortolkeren?

Og endelig stiger man i den fjerde fase, den *anagogiske* og eskatologiske, op til *urbilledets synspunkt* og spørger: Hvilken mulig placering har nu alt dette i læren om altings sammenhæng, herunder læren om de yderste ting, sådan som denne især er gennemspillet i Johannes' Åbenbaring?

Er man først sporet ind på dette, går der hurtigt sport i at knytte tekststeder sammen: Jødernes vandring over eller gennem Det Røde Hav kan ses genspejlet i Jesu indtog i Jerusalem, som jo gentages, hver gang Ordets lys trænger ind i en enkelt formørket sjæl. Eller syndefald og korsfæstelse kan flettes sammen hos Kingo, der beskriver Kristus som et filter, der kan rense slangens gift til balsam for den troendes sind.

Med et ordvalg af denne art bevæger Erik A. Nielsen sig nær ved grænsen for den genre, han har tilstræbt, den akademiske afhandling. Man spørger sig selv, om bogen, man her læser, er en bred introduktion, en dokumentation, et internationalt teoribidrag eller et fromt opbyggelsesskrift. Anderledes kan det måske ikke rigtig være. For helligteksten er tekst på en anden måde end andre, mere pragmatisk tekster. Den berører læseren som en eksistentiel person, der i berøringens øjeblik forvandles gennemgribende. Det at læse kristent eller læse som en kristen bliver således at åbne sig for mysteriets lys og indstille sig på, at ligesom der (med Sophus Claussens udtryk) nok findes en verden bag verden og dermed en sol bag ved solen, sådan findes der også i os selv (muligheden af) et øje omme bag øjet.

Det er dette anskuende og tolkende øje, Erik A. Nielsen bruger, når han læser billeder og salmer, og det er denne højere sans, han søger at kalde frem hos sin læser. Set fra hans synspunkt er det ved møderne med ældre vesteuropæiske malerier og digterværker kun en fordel, om man har Gud på hjerte og Bibelen på hjernen. Dermed placerer han sig i forlængelse af f.eks. den canadiske kritiker (og præst) Northrop Frye og dennes bog *The Great Code* (1982, da. 1992) – forskellen er blot, at Erik A. Nielsen noget mere eksplicit vedkender sig sin tro som sin læsnings nøgle og styrke, idet han her ved »tro« forstår »den på erfaring byggede tillid til, at der fra det skabende sprog til stadighed tilflyder mennesker billeder og udsagn, som de i deres liv kan indfri ved at tro på dem« (s. 475).

Læg venligst mærke til, at tro nærmest tautologisk defineres ved tro. Heri ligger en pointe. Man kan se og høre uden dog at se eller høre. Eller man kan se og høre på en sådan måde, at man fatter med hjertet. Hvor hovent det end nemt kan lyde, handler det om indvielse. »Kun den, der læser med Kristi ånd, vinder adgang til tekstens hemmeligheder« (s. 125). Fortolkningslæren udgår her fra troens præmis i den forstand, at den hævder, at læseren må møde teksten med et håb om at blive forvandlet ved den. Der er ikke kun tale om at læseren læser teksten, men også om, at teksten læser læseren, idet den bryder hans/hendes eksistentielle forsejling. For en slig betragtning er mennesket konstant »under pres fra det guddommelige«, der møder os i en dobbelthed af en trussel og et løfte – en forjættelse om at blive »tydet« som dem, vi inderst er. Erik A. Nielsen taler endda, i yderlig forkortning, om en underbevidsthed i religiøs sikkelse.

Med så åbent forkyndende formuleringer bliver *Kristendommens retorik* andet og mere end imponerende demonstration af belæsthed og billedkundskab. Bogen bliver også et oplæg til forhandling om et spørgsmål af næsten samme vigtighed som kontinentalpladernes rette placering: For hvad bør forholdet være mellem hjernen og hjertet, mellem universitetet og kirken, og findes der måske en tredje position mellem teologisk videnskabelighed og esoterisk mystik, mellem skeptisk rationalisme og inderliggjort sværmeri?

Erik A. Niensens bog udgør et tungtvejende indlæg til fordel for en sådan mulighed, og efterdi den som sagt næppe kunne være skrevet af nogen anden, gør man klogt i at bære over med hans verbale manerer og indstille sig på et lettere salvselsfuldt tonefald.

Lad mig slå ned et karakteristisk sted: »Den firefoldige tekstforståelse er af væsen poetisk, for så vidt som den forholder sig til verden ud fra den forudforståelse, at den er skabt« (s. 432). Skønt den meget specielle begrebsbrug forklares ved en note, der siger, at den græske gløse »poiesis« jo betyder skabelse, så fremstår den citerede sætning som begrebslig manipulation.

Ville man drille lidt, kunne man sige, at ligesom Paulus gentagne gange fortolker sin indvielse som en indsættelse i et åndeligt embede, som han betegner med ordene »oikonomos mysterion Theou«, altså husholder over Guds eller gudsrigets hemmeligheder, sådan går Erik A. Nielsen frejdigt og modigt

ind i sin funktion som marketingchef for Jesus. Det medfører en ikke uproblematisk tendens til det spekulative – læseren bliver uvægerlig nervøs, når han indleder en ekskurs med ordene »Man kunne overveje...« – og det leder ikke sjældent til ha-stemt overoppustning af teksten. »Mange« hedder konsekvent »utallige«, og »indsigtsfuld« bliver til »genial«. To ofte anvendte yndlingsord er »kvintessens« og »kvintessentiel«, der, da vi når over i bogen om Kingo, næsten bliver et Sesam-Sesam. Men det er jo bare særtræk ved forfatterens begejstrede stil.

Mere ærgerligt er det, at fremstillingen i grundbogens første, hermeneutiske del er lovlig længe om at komme i gang og sine steder gentager sig selv (som s. 51 og 85, hvor næsten det samme siges på fire forskellige måder, eller s. 130, der uden krydshenvisning repeterer s. 99), ligesom man kunne brokke sig over, af og til med ét at blive præsenteret for generaliserende passager, som rettelig hører hjemme på indledningsniveau (f.eks. s. 90, 94 og 98). På detaljeniveau kan bemærkes, at der ikke er total konsekvens mht. om tekster på latin og gammeldansk skal oversættes eller ej (s. 188 roses den apokryfe *Visdommens Bog* for en særlig smuk formulering, som nok havde fortjent en forklaring, og s. 349 tændes genfødsdens ild i Maria, på et dansk de færreste kan læse).

På det terminologiske plan er der grund til at spørge, om overtitlen på første bind overhovedet er kløgtigt valgt. For hvad Erik A. Nielsen i realiteten gør, er ikke at indføre i en »retorik«, men at åbne og kortlægge den særlige disciplin, som han selv et sted mere præcist kalder »det kristne sprogs ikonografi« (s. 202). Om hans retorik-begreb må man sige, at det måske nok har reklame-værdi, men at det sættes til at dække for meget – og derved ender med at betegne for lidt. Og ville man gå videre og drage videnskabsteoretisk konsekvens af begrebsbrugen, kunne man nok mene, at *Kristendommens retorik* foretager en religiøs monopolisering og ekspropriering af fortolkningskunsten, idet den i hele sin tankegang sætter troen over tekstvidenskaben. Derved indvarsles et problematisk mellemværende, der, som vi om lidt skal se, også præger hele bogen om Kingo, hvor eros, digtning, tro og videnskab konstant geråder udi konflikter, der kun delvis ekspliciteres.

Et bindeled mellem de to bøger etableres s. 233 i Kingo-bogen, hvor den firedede tekstforståelses faser opregnes i sammentrængt form, betegnet a, b, b og c. Denne lapsus er desværre ikke noget særsyn, men på uheldig måde repræsentativ for bogen, der fremtræder som en indbunden, rigt farveillustreret, rundhåndet fondsstøttet, midlertidig prøveudgave.

Æren eller rettere vanæren herfor tilkommer selvsagt især forfatteren, men Gyldendal bør nok også tænke over, hvor kløgt det var at betro Kingo-bogen i hænderne på en medarbejder, der på det skønlitterære felt ikke just har ry for omhu og akribi.

Man får sine bange anelser, når man i indholdsfortegnelsen ser inkonsekvens i brugen af majuskler over for kapitæler samt manglende indrykning af slutkapit-

lets 13 underafsnit. Det er også i indholdsfortegnelsen, at man finder den første stavfejl og den første tegnsætningsfejl. Efter en kortfattet »Tak«, hvori forfatteren, noget uforsigtigt, anfører navn på sin redaktør, følger værket's første egentlige tekstafsnit og dermed første faktuelle fejl og de to første henvisningsfejl. Den faktuelle lapsus består i, at de hjælpsomme oversættelser ud for citerede verslinjer hævdes at stå i kursiv, skønt de er sat med afvigende typer. Henvisningsfejlene er af en velkendt art: Man har to steder simpelt hen glemt at erstatte korrektorens åbne »s. 000« med korrekt sidetal på de afsnit, hvortil man vil referere – et forvarsel om det register, der afslutter værket og er præget af både mangler og fejl.

Frygtindgydende kreativ er Kingo-bogen, når det gælder stavning af navne på folk. Henrich Steffens kaldes Henrik Steffens, Kingos stedsøn Jacob Worm kaldes Jakob ligesom Jesu discipel. Egil Skallagrimsson hedder Eigil, så man skulle tro han var fra Slangerup, og Per Olov Enquist må også finde sig i at få sit berømte navn molesteret. Andre navne optræder med forvirrende dobbelt- eller tredobbeltformer: Peder Schumacher / Peter Griffenfeld, Cesare Ripa / Césare Ripa, Rollenhaven / Rollenhagen, Wither / Winther, Georg / George, Stina Hansson / Stine Hansson, Wilfrid / Wilfried, Chr. IV / Christian IV, Frederik IV / Frederich IV, Mattæus / Matteus, Olden-Jørgensen / Olden Jørgensen. Tredobbelt gøres selveste Kong Christian V / Chr. V / Chr V, og en stakkels norsk digterinde kaldes såvel Dorothe som Dorothea samt både Engelbretsdatter og -dotter! Walter J. Ong, der tidligt i værket (s. 25) med fuld ret krediteres for bogen *Orality and Literacy*, måtte sådan set gerne have fået »Walter« med i sit navn.

Når det handler om titler på bøger, hersker der bimplende inkonsekvens mht. adskillelse af hoved- og undertitel med punktum eller komma, og der er ikke altid styr på, hvor meget af en titel der kursiveres, eller om den i det hele taget får lov at stå i kursiv, eller om originalens brug af store over for små begyndelsesbogstaver respekteres. Eneste forsonende moment er i denne sammenhæng, at end ikke Erik A. Nielsens egne bøger får lov til at gå ram forbi: disputatsen *Holbergs komik* (1984) anføres på to forskellige måder, og *Lyrikere* fra 2001 skrives skiftevis med versaler og i kursiv. Til titlen på *Aandelig SiungeKoor* (første og anden part hhv. 1674 og 1681) har Kingo-bogen, så vidt jeg har kunnet tælle, seks forskellige former – i hvert fald flere end der ofres på *Evangelisk-Christelig Psalmebog* (1798), som får tre forskellige titler. Mindre unøjagtigheder skæmmer titlerne på edda-digtet »Havamål« (i bogen »Havamal«) og skjaldedigtet »Hovedløsen« (i bogen »Hovedløsning«); mere graverende er det, at Finn Hauberg Mortensens tobindsværk *Litteraturfunktion og symbolnorm* (1973) blot anføres (efter hukommelsen vel?) som *Litteratur & Symbol*. At Leonora Christinas selvbiografi ofte omtales både som *Jammersminde* og *Jammers Minde*, begrundes ikke, at dobbeltformen optræder i et videnskabeligt værk. Decideret sjusket er det at skrive »Brask: Naur GP II« og i virkeligheden mene Elias E. Naur: *Golgotha paa Parnasso*, bd. II, udgivet af Peter Brask, og det nærmer sig en jargonagtig

sprogbrug at påstå, at Christian IV »oversætter« sådan og sådan, men egentlig mene, at et givet bibelsted er udformet sådan og sådan i den danske bibel, der går under kongens navn (s. 322).

Et særligt problem har bogen med at tage stilling til samskrivning og deling af ord (*lige som* vs. *ligesom* på s. 110, *lige så* vs. *ligeså* på s. 452). Det er måske småting, men det er ligegodt ærgerligt at Kingos berømteste digt (eller i hvert fald et af hans mest kendte!) »Far, Verden, far vel« nok så tit får et moderne »farvel« med på vejen. Genitiverne kunne man nok have ofret større opmærksomhed. Så ville rubrikken »Passionsuiten« (s. 442) være bogstaveret korrekt.

Blandt bogens talrige stavfejl er den morsomste »orlovsskib« (s. 191) der let får én til at tænke på en yacht i en lysthavn for bankdirektører. Men det er også pudsigt, at Jesus udstyres med et »sideår«, som ikke skal forstås som et jødisk sabbatår, men naturligvis blot er fejlagtig stavemåde for »sidesår« (s. 343).

Ligesom *Kristendommens retorik* omtaler *Thomas Kingo* sig selv som en afhandling. Til en sådan hører der som bekendt en tese, og Erik A. Nielsen fremsetter (s. 27f) to, nemlig for det første, at »Kingos moderne fortolker har en særlig mulighed for at følge hans vej ind i salmedigtningen ved at forudsætte, at han fra første færd var et af dansk litteraturs betydeligste sproglige og kunstneriske talenter«, samt videre, og for det andet,

at når barokkens *vanitas*filosofi (...) vinder så stor dominans i hans kristne værker, taler netop dét på en indirekte måde om det tab af naturligt, sanseligt liv, han måtte underkaste sig for at blive en af enevældens betydeligste fyrstetjenere og karrieremagere. Og paradoksalt nok: En større digter!

Over for de litteraturhistorikere og teologer, der har anskuet Kingo som ægtefødt barn af enevælden og barokken samt læst hans digtning som stående trygt under den lutherske ortodoksis paraply, sætter Erik A. Nielsen billedet af et erotisk oplivet og højt sprogbevaget menneske, der blot valgte at gøre karriere på systemets præmisser. Af den følsomme elsker skabte tiden en social klatrer. I den løsslupne fantasiudfoldelses sted sattes streng disciplin. Kingo var, hedder det, »et højt bevaget sanse- og iagttagelsesmenneske, længe før han blev kristelig (sic!), ideologisk og »politisk« tydningsmenneske« (s. 76). En »ungdommelig entertainer« med indlysende sans for komik og evne til hurtig association blev, hedder det, gemt ind bag præstekjolen og den teologiske tankestyring (s. 107).

Hvor meget dette synspunkt i grunden afviger fra Ejnar Thomsens forsøg på at »personliggøre« Kingo ved at tale om det bankende hjerte midt inde i og bag den strenge barokke form, kan unægtelig diskuteres. Men Erik A. Nielsen forenkler faktisk også sit synspunkt. For ved siden af at fremdrage Kingos ungdomsdigtning og lejlighedsdigtning samt levere en øjenåbnende læsning af hans 17 sider lange »Mindedignt over Lauridtz Lindenow m.fl.« vil afhandlingen jo også læse Kingos salmeværk ind i den firleddede bibelhermeneutiks univers og

forstå hans billeder på baggrund af ikke mindst emblematikken. Man kan måske sige det sådan, at Erik A. Nielsen vil fremstille såvel elskereren og naturmennesket Kingo som forkynderen og bibeltolkeren Kingo. Ja, fortolkeren holder sig skam ikke tilbage for *selv* at forkynde, som når det tidligt i det store og righoldige kapitel over *Vinter-Parten* (1689) proklameres: »Skabthed, væren og lovsang hører sammen – og er måske det samme« (s. 410). Eller som når det om fastetidens kirkegængere hedder, at de skal »forberede sig på at deltage i en dramatik, der giver genlyd til verdensrummets yderste grænse« (s. 461). Ikke just passager af en art, man er vant til at se i videnskabelig prosa!

Jeg tror, at Erik A. Nielsen rammer noget centralt, når han fortolker Kingo langs en modsætning imellem på den ene side disciplin og på den anden side inspiration. Barok er i bogens forståelse den stilmulighed, der opstår, når form og frihed spændes lidenskabeligt op imod hinanden (s. 390). Ja, »den barokke disciplin er lidenskabelig og den barokke lidenskab disciplineret« (s. 443). Men er dette så virkelig tilfældet og i ganske særlig grad gældende netop for Thomas Kingo, hvad bliver der så tilbage af den oprindeligt introducerede tese om sansmennesket, der lod sig spærre ind i en ortodoks biskop, som tilsyneladende kunne Bibelen udenad? Bortfalder så ikke modsætningen mellem det »ægte« indre og det tillærte, kunstige ydre?

»Når man erindrer«, beklager Erik A. Nielsen, »hvor kyndig en elsker Kingo er i sine kærlighedsdigte, finder man i hans salmer bemærkelsesværdigt lidt om den menneskelige erotik« (s. 241). Jamen, hvad nu hvis det skuffende resultat kommer af en misforstået søgen? Dette antyder bogen selv, når den om *Siunge-Koorets* anden del siger, at om kønslig eller ægteskabelig kærlighed i dybere og hjerteligere forstand kan man intet læse i Kingos salmer (s. 360). Nej, sandt nok, men hvorfor så overhovedet blive ved med at lede?

Når disse problemer overhovedet får lov at vokse til indre modsigelser, hænger det, vil jeg antage, sammen med, at Erik A. Nielsen ikke har ønsket at spænde *Thomas Kingo* ind i en videnskabelig afhandlings korset. Hans teseformuleringer fremtræder således essayistisk henkastede, og der tilstræbes ikke efter de enkelte afsnit en selvreflekterende diskussion af de indvundne iagttagelser. Hovedafsnittene – om Kingos tre store salmeværker og forskellene mellem dem – rummer, så vidt jeg kan bedømme, noget af det klogeste, der er skrevet om forfatteren samt overhovedet inden for dansk hymnologisk forskning, men de slutter alle meget brat, uden opsamling og diskussion, og bogen som helhed får lov at klinge ud i en ganske vist velmotiveret, men alligevel temmelig forvirrende dialog mellem Kingo og Grundtvig, med digtet »Tag det sorte Kors fra Graven« som det fuldtonende gensvar på passionssalmerne i *Vinter-Parten*.

Kan det mon tænkes, at den modsætning mellem på den ene side sansmennesket, erotikeren og digteren Kingo og på den anden side institutionsmennesket, kirkefunktionæren og eksegeten Kingo, som værket vil vise frem, spejler en konflikt i forskeren selv mellem litteraturelskeren og videnskabsmanden? Herpå tyder ikke mindst en vis modvilje hos Erik A. Nielsen over for det at lægge sig fast

på et fagligt begrebsapparat. Vi har allerede ovenfor drøftet hans brug af overbegrebet »retorik«, som får lov at dække snart sagt alt lige fra eksegetisk praksis og ikonografi til troerne i lyrikkens register. Denne begrebs-elasticitet ses ligeledes her, hvor »retorik« f.eks. (s. 151) bruges om heltedigtet som genre, og hvor begrebet tilmed kan indsættes som handlende subjekt: »Retorikken helmer ikke, før intet i verden står tilbage som uovervindeligt« (s. 275). Et karakteristisk eksempel på elastisk, for nu ikke at sige løsagtig, terminologi leverer værket, når der pludselig tales metaforisk om »den firefoldige tekstforståelses syntaks« (s. 137) og i en note udtrykkelig henvises til et afsnit i *Kristendommens retorik*, hvori der ganske vist tales om »grammatik« og »paradigmer«, men hvori det også helt rigtigt understreges, at det drejer sig om »et bøjningsmønster på et højere sprogniveau, gældende for symbolske eller metaforiske bevægelser« (s. 201). Og når vi nu er ved billedsproget, nærmer det sig nok også letfærdig omgang med begreber at kalde Kingo »en ihærdig symbolist« (s. 284), men blot mene: dygtig bruger af symboler og sikker behersker af symbolik.

Erik A. Nielsen nærer efter alt at drømme en ambition om så at sige at sprænge den akademiske institution indefra eller i det mindste sætte den under dobbelt pres fra henholdsvis poesien og troen. Dette høje ønske fordrer paradoksalt nok en særlig sikker bemestring af den akademiske genre og en ekstra stor varsomhed i brugen af faglige begreber.

Når dette er sagt, er det imidlertid på sin plads at fremhæve de kvaliteter ved Erik A. Niensens to bøger, der trods skæmmende mangler og fejl vil gøre dem både uundværlige og uomgængelige mange, mange år frem i tiden.

Det drejer sig for det første om en fremstillingskunst, der billedligt talt er villig til at gå planken ud sammen med de digtere, der skildres, idet forfatteren modigt benytter sit hele verbale og stilistiske register. For det andet udmærker Erik A. Nielsen sig ved i lighed med Kingo at besidde en såkaldt »forsynsfrom synsevne« og derigennem være i stand til at kalde det religiøse perspektiv i f.eks. en salme frem i fuld dimension. For det tredje formår han at drage læseren ind i en omfattende verden af billeder, musik og tekster, og skønt hans dynamisk associative disposition undertiden fører ham lovlig vidt omkring, ikke mindst i fodnoterne, så er og bliver det en fornøjelse og intellektuel berigelse at få så meget foræret. For det fjerde trækker han på et gavmildt register af emblematik og etymologi, som gang på gang sætter ham i stand til at fremdrage netop det essentielle ved et symbol eller en enkelt glose. Endelig for det femte har Erik A. Nielsen en vældig styrke i, at han så åbent vedkender sig både sin tro og sin begejstring for poesien. Det gør hans arbejde sårbart for en faglig kritik, men det er også kvaliteter, der kan og bør forplante sig, inspirerende, til hans læser.

Erik Skyum-Nielsen

Anmeldelsen har indarbejdet dele af artiklen »At fatte med hjertet« (Information, 10.12.2009).

Klaus P. Mortensen og May Schack (red.): Dansk litteraturs historie, bd. 3, 1870-1920. Gyldendal, København 2010. 718 sider, 498 kr. ISBN 978-87-02-04184-2.

En anmelder nødes til at læse et omfangsrigt bind af en litteraturhistorie som ét langt epos, i dette tilfælde på 687 tekstsider. I dagligdagen vil sådan et værk blive læst i små stykker med dages, ugers og års mellemrum og formentlig sjældent eller aldrig i helhed i et stræk. Lad det derfor indledningsvis være sagt, at også dette bind af Klaus P. Mortensens og May Schacks danske litteraturhistorie lever op til den forventning om formidling af stof og bredde i fremstillingen, som den gennemsnitlige bruger har. Veteraner i faget finder vel ikke meget nyt, men får genopfrisket mangt og meget, noget til det gode, andet til det værre. Enhver historiserende disciplin kender til vekslende kurser på forfatterskaberne, når disse bliver mødt af nye generationer på den litterære børs.

Seks forskere, født imellem 1944 og 1956, tager sig af turen fra 3. november 1871 til Johs. V. Jensens begyndende digteriske udklang fra midten i 1920'erne. Ingen sluttet periode er vel i så høj grad blevet beskrevet af sig selv som netop Det moderne Gjennembrud, og det gør det vanskeligt at lancere de modpositioner, der nok kunne være brug for.

Lise Busk-Jensen skildrer de selvdefinerede »moderne« forfattere i 1870'erne-80'erne på 250 sider. I et oversigtskapitel (s. 15-83) nævner hun dels personer og litterære temaer, der senere behandles udførligere i bindet, dels en række sociale, politiske og mentalitetshistoriske begivenheder, der også kan aflæses af periodens skønlitteratur, den udenlandske medregnet. Det er blevet en *tour de force*, hvor mange navne på få linjer flimrer med en titel og en til konteksten afpasset karakteristik. Den er ikke for begyndere og var måske bedre placeret som slutningskapitel i bindet, rensat for gentagelser fra de andre forfatterorienterede afsnit.

Efter den indledende oversigt, der også placerer Georg Brandes som dirigenten, der satte musikken i gang og fornyede den, da den mistede styrke, følger geledet af digtere. Busk-Jensen skifter fra og med J.P. Jacobsen s. 84 ff. gear til egentlig litteraturlæsning og tekstanalyse inklusive detaljerede biografier af forfatterne. Det sidste er gennemført uden hensyn til, om personlige data influerer de trykte værker eller ej. Disse bliver derpå genstand for udførlige referater og velvalgte citater, undertiden ret lange. Bredden står i et vist misforhold til, at de fleste af periodens hovedværker er lette at få fat på for moderne læsere.

Jacobsen får 21 sider (s. 84-104). De mange udmærkede sprogløst citeret fra hans sparsomme opus udløser dog ikke megen egentlig stilkarakteristik (se fx om *Marie Grubbe* s. 100), der kan forklare, hvorfor Jacobsen i Danmark er den naturalistiske Brandes-fløjs bedste mand, men i Tyskland i 1890'erne bliver en art nyromantisk symbolist og dyrkes af Rilke og Thomas Mann. Brandes' udsagn om Jacobsen som nutidsprosaens store kolorist (s. 94, jf. s. 103) tages alvorligt, skønt den (ifølge brødrene Brandes' nu trykte brevveksling) dækker over

utilfredshed med såvel den meget specielle psykologi som den manglende aktuelle problemdebat i *Marie Grubbe*. Herudover roste Brandes naturskildringerne, noget, en kritiker over for en god ven altid kan fremhæve uden at lyve åbenlyst. Også ved *Niels Lyhne* kneb det for brødrene med at få Jacobsen til at ligne den store vellykkede satsning på det nye.

Den som digter endnu mere værkbrudne Holger Drachmann tildeles 19 sider (s. 105-123), men heller ikke han blev med sine politiske pendulbevægelser den trofaste støtte, Brandes og hans gruppe ventede på. Det brogede forfatterskab beskrives pænt. Drachmanns treleddede (!) dvandva-kompositum om brandesia- nernes moderne danske åndsliv som det »halvt kritisk-jødisk-franske« (digtet til Bjørnson 1882) citeres forvirrende forkert hele to gange (s. 119) med tankestreger for bindestreger og ordmellelrum, som om »jødisk« er en apposition til »halvt kritisk« (s. 119). Busk-Jensens fremstilling slutter med en blåstempling af digte- ren, som på sin 60-års dag blev hyldet med en kongelig orden, udenlandske tele- grammer, et københavnsk fakkeltog, middag på rådhuset og festforestilling i Det Kongelige Theater (s. 123). Men hun fortier, hvor skævt dette gik takket være hans ubetænksomhed med at demonstrere frisind og antiborgerlighed over for netop de borgere, som betalte gildet. Selv hans nøgterne biograf Paul V. Rubow mener, at denne skandale, som blev blæst op af pressen, fremskyndede hans død to år senere. Det er da i øvrigt tankevækkende, at tre af periodens førende skøn- ånder – Georg Brandes som dæmonisk skægget mefistofelisk profet-kritiker, Drachmann som romantisk digterkonge med bredskygget hat, slængkappe og isafkølet bourgogne i glasset og Herman Bang med sin maske som dekadent livstræt yngling – blev kendte skikkelser i offentligheden ved at iscenesætte sig selv efter en praksis, de nok havde lært på tilskuerpladserne i Det Kongelige Theater.

Topsøe (som Brandes ikke kunne døje) og Schandorph (i hvem Brandes søgte at se en dansk Zola) gøres af på 5 og 7 sider, passende nok. Gjellerup skæres ned til 7 sider ved, at hans forfatterskab kun skildres i detaljer frem til og med 1885, hvor han brød med Brandes og blev både moralsk og religiøs, hvad der i 1917 sikrede ham en halv nobelpris. Men hans senere til tider høj- spændte idealisme signaleres ikke ved nogen titler på romaner eller dramatik – kun samtidsfortællingerne *Minna* og *Møllen* står som sen naturalisme (s. 142, jf. s. 447). Så stærkt slår det Georg Brandes'ske sorteringsprincip igennem hos Busk-Jensen.

Edvard Brandes med et par romaner og et dusin skuespil (s. 142-146), som han selv regnede for dramatiserede avisindlæg, danner optakten til sektionen »Kønnet frigøres«. Det dækker først over den erotiske problemdebat i romaner og især skuespil hos de mandlige forfattere Erik Skram, Edvard Brandes og Otto Bazon og leder derpå frem til en litteraturhistorisk fornyelse betitlet »Kvindernes moderne gennembrud« (s. 156-182). Her kommer nyt stof ind med kraftigere fremhævelse af kvindernes andel i moderne litteratur end i tidligere litteraturhistorier. Olivia Levisons noveller (s. 157-161) bliver således

gennemgået bevidstheds- og ideologihistorisk, men så godt som uden berøring af litterær teknik og originalitet. Tre linjer uden eksemplifikation og uden vurdering af betydning in- og eksternt betraget (s. 161-162) forbinder hende anno 1887 med realisme, naturalisme og impressionisme. Hvordan hun stod målt med fx Bang, kunne have understreget det tidstypiske. Mere påstående end påvisende hedder det efterfølgende, at Amalie Skram med to antipsykiatriske romaner fra 1895 (*Professor Hieronymus* og *Paa Sct. Jørgen*) fik billedliggjort sine egne indre syner og dermed fuldendt det projekt i sproget, som ikke ville lykkes for hendes person Else Kant på lærredet (s. 175-176), men nærmere kommer litterære bestemmelser ikke. En del forslag til sådanne kunne dog være at læse i *Nordisk kvindelitteraturhistorie*, 2, 1993. Og det er påfaldende, at sindssyge mennesker tiltrækker også tidens mandlige forfattere, Bang først og fremmest.

Samme Bang får 31 for det meste velinformerede sider (s. 188-218), godt hjulpet af, at han selv yndede at give præcise karakteristikker af sin nye impressionistiske stil. Illustrationen af udstillingen i 1888 (s. 211) kunne have medtaget den pointe, at Bang som journalist støttede arrangementet ved talrige, i reglen usigenerede indlæg i *Politiken* og bl.a. var ophavsmand til dannelsen af Danmarks Turistforening i 1889 (men ikke blev valgt til ledelsen, jf. Torbjörn Nilsson i disputatsen *Impressionisten Herman Bang*, 1965). Nyere vinkler på forfatterskabet, fx fra Dag Heedes queer-forskning i det, er ikke anlagt.

Et andet guldrandet navn er Henrik Pontoppidan (s. 219-241), hvis både fra Jacobsen og Bang afvigende, villet jævne og fortællerstyrede stil beskrives fint (s. 237-238); iagttagelsen af kompositionen i *Det forjættede Land* som et drama under respekt for tidens og stedets enhed (s. 237-238) er lånt fra Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs videnskabelige udgave fra 1997. Det standende problem med at forstå ægteskabsromanen *Mimoser*, 1886, nogenlunde fornuftigt løser Busk-Jensen sålunde: »Dens angreb gælder, som undertitlen »Et Familjeliv« siger, intimsfæren med dens tætte sammenkædning af romantisk forelskelse og sociale forpligtelser« (s. 240), og bogen regnes altså hverken for et program for en friere eller strammere seksualmoral. Fru Drehlings kritik af de moderne hjem som venushuler, der udmarver mændene og gør kvinderne svage og enfoldige, er sikkert Pontoppidans egen mening – der også ytrer sig utopisk om sagen (som i *Det ideale Hjem*, 1900) og anbefaler blodsbeslægtet familieliv og erotik med fremmede. Men han siges – i anmeldelse af Amalie Skrams *Lucie*, 1888 – at savne indblik i Lucies sjæleliv. Her bryder Busk-Jensen af til fordel for en bemærkning om Pontoppidans skepsis over for veristisk realisme (s. 241). Hun antyder dog, at han som mand ikke kan genkende og føle sig ind i kvindelig subjektivitet.

Gennemgangen af *Lykke-Per* udløser en hos Busk-Jensen sjælden sammenlignende betragtning, nemlig mellem teknikbegejstringen hos den unge Per Sidenius og den unge Johs. V. Jensen (s. 243). Med et henkastet kapitel om Peter

Nansen, Gustav Esmann, Emma Gad og (i en billedtekst) Carl Ewald slutter Busk-Jensen sit bidrag. Det er samvittighedsfuldt udformet, uden at afsløre dybe studier i de nu klassiske forfatterskaber. Og man kan spørge, om de mange referater og citater som pålidelig orientering ikke vil erstatte læsning af værkerne selv frem for at gøre opmærksom på kvaliteter og finheder, der først kommer til syne, når brugeren af litteraturhistorien giver sig i kast med teksterne i deres helhed. Den i brandesianernes øjne tabende fløj kommer endnu en gang ikke til orde. Det gælder noble senromantikere med publikumsappel som C.K.F. Molbech (med fx skuespillet *Ambrosius*, 1878, hvoraf 13. oplag forelå 1902), Sophus Bauditz, Edvard Blaumüller, Alfred Ipsen og Ernst von der Recke. Til disse navne kan føjes en del kvindelige forfattere, der også fordybede sig i historisk-romantiske emner. Alle disse arbejder var dog en del af baggrunden for, at det nyromantiske gennembrud i 1890'erne kunne vinde offentlig genklang.

Herefter overdrages førertrøjen til Henrik Wivel (s. 265-387) med 122 sider om 1890'erne fra Brandes' opdagelse af Nietzsche til og med Helge Rode. Han anvender et noget mere opdramatiserende sprog end Busk-Jensen, men leverer i øvrigt som hun god og fornuftig besked i mange henseender. Når han mener, at Brandes blandt andet lod sig ildne af Nietzsches *Zarathustra* (s. 266), holder det ikke helt, for bogens mangel på plastiske skikkelser og dens løjerlige halvbibelske stemmeføring brød Brandes sig mindre om (*Samlede Skrifter*, VII, 1901, s. 633), og det var endda netop den, der inspirerede 1890'er-lyrikerne, navnlig i Midnatssangen. Med rette – og i efterfølgelse af Brandes selv – understreger Wivel, at han var »blandt de første overhovedet i Europa, der formidlede Nietzsches tænkning« (s. 266), men så er det da upræcist lidt senere at tale om en »nybrydende fortolkning« (s. 270) af den, for det indebærer vel, at der var andre udlægninger.

Johs. Jørgensen behandler Wivel som en 1890'ernes Brandes, der kommer med et nyt europæisk rundskue og introducerer forfattere efter 1850 (det stofmæssige slutpunkt i *Hovedstrømninger*) (s. 275-288). Wivel er langt mindre biografisk end Busk-Jensen, men til gengæld mere sociologisk uden politiske ideologier, mere psykologisk tværgående og mere europavendt. Wivel tænker og beskriver i begreber som flånortypen, nerve(adels)mennesket, den kropsdrykende vitalist.

Vigtig i 1890'erne er ordet dekadence. Wivels fra udlandet hentede definition (s. 277-278) kunne såmænd have været illustreret på Jacobsens sprog i partier af *Niels Lyhne* og i de posthumt udgivne *Digte og Udkast*, 1886. Wivel peger ros-værdigt på både Jacobsen og Gjellerup i sammenhængen (s. 288), måske lidt for underbetonet. Lyrikeren Drachmann kunne også have været strejft. Det kan demonstrere, at det i en sammenhængende litteraturhistorisk fremstilling kan være en ulempe at have skiftende forfattere, hvis ikke disse er meget tæt koordinerede.

I Wivels skildring af 90'ernes middelalderkult (s. 296-297) med Valdemar Vedels kulturhistoriebind og i kunsten Agnes Slott-Møller kunne Axel Olrik have

været nævnt for den vigtige fortsættelse 1890-1905 af *Danmarks gamle Folkeviser* og disputatsen fra 1892 om Saxos kilder til fremstillingen af oldtidens sagnverden. Og hvis ikke Busk-Jensen havde skåret Gjellerup fra, kunne hans idédramatik og hans Edda-oversættelse have passet ind her.

At betegne kredsen omkring *Taarnet* som »grænsegængere«, både bogstaveligt på grund af deres idelige vandringer i forstæder mellem storbycivilisation og provinsnatur og kulturelt ved deres splittelse mellem naturalisme og nyromantik, er en god idé til betoning af den fundamentale hjemløshed, som er århundredskiftets modernistiske erfaring (s. 312).

Skønt Wivel viser sig at have betydelig større sympati for Claussen end for Jørgensen, leverer han dog en kyndig og detaljeret portrættering af sidstnævntes evige uro og fremmedhedsfølelse med spejlinger i det omfattende livsværk (s. 314-332). Jørgensens omvendelse til katolicismen som skildret i sidste bind af *Mit Livs Legende*, 1928, bliver dramatiseret til et »show down« (s. 328, med et western-udtryk!), hvor han bryder med sin hustru til fordel for den katolske moderkirke, men stadig er bundet til modernismen: »*Mit Livs Legende* er et dannelsesmæssigt illusionsnummer af forfærdende radikalitet« (s. 329), og de følgende store hagiografier bliver et side- og modstykke til Brandes' serie om de store mennesker som kulturens kilde. Det er en velkommen parallel litteraturhistorisk set, men af vovelig indholdsmæssig radikalitet.

Afsnittet om ægteparret Stuckenberg (s. 333-344) begynder med en karakteristik af kunstnerhjemmenes kultur som refugier for beboerne og skærm imod den støjende moderne verden udenfor, med rammende citater. Det følges op af en sympatiserende gennemgang af det engang så beundrede forfatterskab.

Sophus Claussen (s. 345-360) får rejst et monument for sig som vitalist (mere herom senere). Hans mange lyriske forbilleder i (især) udland og (mindre) i indland afføder et forslag om, at han måske mest af alt minder om Grundtvig, nemlig »underlig forsoren, fuld af paradokser og manisk lystne strømme af ord, fostret af en livfuld bevidsthed«, med »esoteriske dannelsesruter« og »talent for en helt personlig metaforik«, med tilsvarende »lange fortællende, belærende og dialogiske digte, der fletter en episk struktur ind i det lyriske rum« (s. 353). Jo da, men selv bortset fra de tos helt forskellige opfattelse af kristendommen bliver Grundtvig som moden mand folkelig og national og udvikler en lyrisk stil derefter, mens Claussen sidder fast i det elitære og egentlig lidet danske – til sin egen store undren og sorg. Sammenligningen duer ikke meget. Derimod er det mere passende, end Wivel vist aner, at nævne den mangefacetterede Jens Baggesen som et af Clausens få danske forbilleder (s. 353). Wivel gør et helt modigt forsøg på at finde kernen og dermed ordenen i forfatterskabet ved at anskue Clausens seks digtsamlinger som to triangler, der samlet udgør »et stort sammenhængende tekstlegeme« (s. 354). Claussen-kendere og -yndere plejer nu sjældent at være enige om, hvad det store ved ham egentlig er.

Den nok i dag lidet læste Sophus Michaëlis (s. 361-370) huskes for en fetichistisk nydelse af kvinden og Thor Lange (s. 372-376) som en bevidst usamtidig,

dvs. romantik-dyrkende, digter undtagen i sine introduktioner til det 19. århundredes store russiske forfattere. Wivel afrunder sit afsnit med luftånden Helge Rode (s. 377-387). Knud Bjarne Gjering indsætter her 10 sider (s. 388-397) om Ludvig Holstein som monistisk naturdigter. Og derpå gør Wivel comeback med 50 sider om 1890'ernes nye prosaister, som promenerede »en spejlende bevidsthedsmæssig funktion« (s. 398) i deres tekster frem for en snævert genremæssig, hvad der så svarede til lyrikernes genreblanding eller genreopløsning. Det lyder vist dybere, end det er. Det gælder selvmorderen Ernesto Dalgas (s. 399-407) så vel som den dekadent arabeskede Johs. Holbek (s. 407-411). Holbek diagnosticerer på sig selv, at hans fritænkeri ikke kan undvære den modstander, han er bundet til at bekæmpe (s. 409). Just det var jo ifølge dr. Hjerrild hos J.P. Jacobsen Niels Lyhnes problem som moderne ateist. Wivel kalder Holbeks opus en inderverden »eksponeret for fuldt tryk« (s. 410). Knud Hjortø (s. 411-420) debuterede i 1899 med romanen *Syner*, 1899, der får Wivels eget billedsprog til at yngle: bogen er »en åndelig trykkoger« og efter et tankeladet punktum endda »En eksplosion« (s. 412). I et posthumt erindringsglimt publiceret 1933 af Johs. V. Jensen påstår Hjortø, at bogen blev ham »dikteret« (s. 412) – her kunne Wivel godt have erindret læseren om, at det var, hvad Nietzsche ifølge Georg Brandes' fremstilling 1889 udtalte om *Zarathustra* (*Samlede Skrifter*, VII, 1901, s. 632, jf. brev fra Nietzsche til Brandes 10. april 1888). Jegets modernistiske splittelse fastholdes hos Hjortø i *Syners* nedtællende dekadence og selvopløsning til det sygeligste (s. 415). Han blev en digternes digter, helt op til Rifbjerg og Ørnsbo (s. 416).

Jakob Hansen (s. 420-425) gør op med slavemoral på alle felter, men tilhører sin generations unge døde. Dekadencedigtningens kulmination indtræder med Johs. V. Jensens tre 90'er-romaner, der med udgangen på *Kongens Fald* »slukker det 19. århundredes lys« (s. 426-427).

Karl Larsen (s. 429-437) foranlediger, i øvrigt lidt overraskende, indførelse af en ny term hos Wivel, *grotesk realisme*, under henvisning til Victor Hugo anno 1827 (der selv dengang henviste til Shakespeare) (s. 428), og hans opus med en blanding af filologi, germanerdyrkelse og hverdagsabsurditeter etiketteres som en sproglig »trykkoger« (s. 437); endog dansk litteraturs første *queer*-roman har han skrevet med *Daniel-Daniela*, 1904 (s. 435).

Wivel slutter sin medvirken i en karakteristik af Gustav Wied (s. 437-448), der dyrker en yderliggående og absurd dekadence i optagetheden af kødets kræfter og forfald (s. 441) og i de to slægtsdegenerationsromaner står på tærsklen til den vrængende ekspressionisme under og lige efter 1. verdenskrig (s. 448).

Knud Bjarne Gjering, der som tænker synes mere selvstændig end Busk-Jensen og Wivel, har fået den svære opgave at skrive om Harald Kidde (s. 449-463), et forfatterskab opfattet på mange (og modstridende) måder. Han polemiserer imod Villy Sørensens tolkning, at seksualangst og askese hos Kiddes mandfigurer skulle være forfatterens eget problem og budskabet i hans romaner (s. 453). Gjering mener, at Kidde søger og finder en løsning i »den Anden« (kærlighed og

tilgivelse er menneskenes felt) (s. 454). Han yder Kidde berettiget ros for bevidsthedsstrømsteknikken i *Jærnet*, 1918, længe før James Joyce – med indrømmelse af, at prosaen er næsten uoverkommelig for den læge læser (s. 460-463). Gjeseing har også trukket loddet Jakob Knudsen (s. 464-477), der betegnes som en kristen naturalist, en levebrødsforfatter, som var i stand til mesterligt at psykologisere knaldromansintriger. Portrættet er tegnet med sikker hånd, i sympati for Knudsens skelnen mellem tro og psykologi. Det kunne for resten bemærkes, at Knudsen i slutningen af 1940'erne til midt i 1950'erne fik en forlagsmæssig renæssance.

Anne Birgitte Richard får lidt altmodisch 56 sider (s. 478-534) til et kvinde-specifikt gruppebillede, endda med en skose til Vilh. Andersen for at have gjort det samme (s. 478). Thit Jensen (s. 480-493) siges med en fortsættelse af Wivels sensationisme i sit opus at bringe »en sprængladning til detonation« (s. 480). Metaforen signalerer, i hvor høj grad det moderne betyder konfrontation, konflikt, krig, erobring. Richard gør et behjertet forsøg på en Ehrenrettung af Thit Jensens kaotiske små samtidsromaner, men lider skibbrud sammen med forfatteren. Gerds sluttelige frafald i *Aphrodite fra Fuur*, 1925, med kysset til hanmennesket og præsten Bull

lukker munden på alle spørgsmål, som romanen rejser om de krydsende fortolkninger og former, der er på færde i brydningstiden. Den besvarer ikke spørgsmålene, men lader dem i sin brudte og hybride form stå som det nye århundredes gåder om køn, identitet, politik, religion, sjæl, krop og sanselighed. Splittelsen, åbenheden og det brede formmæssige register peger mod modernismen, som Thit Jensen er i pagt med, med eller mod sin egen vilje, der gerne hævder det tvivlløse, der er i kontrast til hele modernitetens ambivalens (s. 484).

Med andre ord: dobbeltromanen om Gerd Palludan og det moderne kvindeprojekt lykkes ikke. De historiske romaner giver derimod 1907-54 Thit Jensen »et rum for kunstnerisk frihed, der kan rumme sanseligheden og tvetydigheden« (s. 491), hvad der eksemplificeres ved et citat fra Niels Stygges madorgie ved et sommergilde, hvor den katolske bisp har sin elskerinde ved siden af sig. Derved opstår »en forsøgsstation, der får lov til at rumme alle modsigelserne og i bedste fald forme dem til en dialektik, der ikke presses af kravet om en endegyldig løsning« (s. 491). Det er vist nok positivt tænkt og ment fra Richards side, men virker som en ret tilintetgørende kritik af såvel intention som udførelse. Og samtidig kunne Thit Jensen hellige sig »sin agitation for det frivillige moderskab«, oplyses vi om (s. 492). En læser uden eget kendskab til forfatterskabet får ikke sat ret meget på plads i dette afsnit.

Nøjagtigt lige så mange sider bruges på Agnes Henningsen (s. 494-507). Efter redegørelse for hendes op- og nedture i kærlighed foreslår Richard i hendes tekster at se endnu »en forsøgsstation, der designer forståelsesformer

for livet«, ud fra et ønske om at blive »set, anerkendt – og beundret«, med bøger, der ikke er for fastholdere (s. 495). Henningsens fundamentale tema er kærlighedens usikkerhed med manglende livstidsgaranti, ifølge en underafsnitstitel »Den moderne uorden« (s. 497). Kvaliteten i hendes kvindekamp er en rigdom af modsigelser og den dialogiske tilgang til kærlighedslivet (s. 507). Det bliver noget af en svimlende rundtur, der ligesom Thit Jensen-afsnittet ryster meget løs og kun får lidt sat på litteraturhistorisk plads. Metaforen »forsøgsstation«, som plejer at være noget landbrugsteknisk, har afløst Wivels køkkensprog.

Lettere håndterbar er Ingeborg Vollquartz (s. 508-512), som modsat skriver rapporter om idealer fra »småborgerskabets provins«, hvor pligt og indordning tæller mere end selvrealisation (s. 508), og teksterne derfor bliver afkaldslitteratur. Hendes bøger solgte modsat Henningsens og Thit Jensens godt. Richards analyse er tematisk, ikke specifikt litterær.

Gyrithe Lemcke (s. 513-521), kvindesagskvinde og slægtsforfatter, anslår ligeledes et offertema snarere end selvrealisation (s. 521). *Edwards gave*-serien »falder før, under og efter hendes aktive kvindepolitiske virke« – ja, så er de tidlige muligheder også udtømt. Heller ikke her kommer der nogen litterær karakteristik.

Karin Michaëlis (s. 522-534) bedømmes som mere sprælsk. Hun har en »tilsyneladende letløbende pen, der fortæller om alt, hvad der foregår i børn og kvinders sjæleliv« med en »drillende blanding af mange synsvinkler, der i brevets, snakkens og bekendelsens form konkurrerer om den stadig flygtende sandhed« (s. 523-524). Problemet er fantasien, der kammer over og ender i psykose (s. 528). Her får læseren omsider en litterær indplacering: hendes litterære kunst findes i billederne, stemningen og stemmerne og er inspireret af impressionismen (s. 526), ja, endog en kvindelig bevidstheds(tale)strøm kommer til i 1930 med jegerromanen *Hjertets Vagabond* (s. 531). Efter Richards kvindekapitel bringes et foto af Edith Rode som ung med en kort usigneret karakteristik (s. 535).

Johannes Nørregaard Frandsen overtager stafetten og leder ind i det folkelige gennembrud inklusive fornyelsen af den folkelige sang (s. 536-544), det hele set og hørt som provinsens svar på den københavnske kosmopolitiske kultur under brødrene Brandes. Frandsen sætter meget rimeligt 1864 som vende- og inspirationspunkt og forfatningskampens afslutning med systemskiftet i 1901 som slutpunkt for etablering af »et nyt mentalt og fysisk landskab (...) præget af stærke symboler« som fx den enkelte grundmurede velholdte selvejergård og landsbyen med socialt og religiøst fællesskab (s. 542).

Først i følget er Johan Skjoldborg (s. 545-560), som ville skaffe husmændene myndighed og værdighed som mennesker. Derpå kommer Jeppe Aakjær (s. 561-585), hvis sans for social uret forbindes med indføling i og beskrivelse af naturen, resulterende i henholdsvis dyrkning af jorden og fredning af landskabet (s. 561). Den jyske bevægelse åbner ny udsigt til et erfarings- og sprogfællesskab. Højen, som i digtet »Der dukker af Disen... « (str. 5) »med Blaabær og Lyng« mørk

stiger op over »kulturens kornhav« (s. 564), er vel for resten snarere en udyrket kæmpehøj med hedevegetation (ofte husket og prist af Johannes V. Jensen), altså en anden historisk kultur, end et udtryk for »naturens storladenhed«. En prosaparafraze af digtets landskabsbilleder (s. 563-565) demonstrerer, i hvor høj grad bevægelses- og handlingsverber er centrale i Aakjærs lyrik (ganske som hos Grundtvig), det gælder også de 8 verslinjer i tekstprøven s. 578 nederst, der dog med ordene »sort« og (3 gange) »hvidt« ikke som påstået illustrerer farveekspressivitet. Aakjærs værker nåede en stor udbredelse i hans levetid (s. 569), men læses de mon i dag? Jenle-folkemøderne (1910-29) blev en institution (s. 569-570).

Frandsen beretter udførligt om tilblivelsen af *Rugens Sange* (s. 574-575). Aakjærs to populære sange (»Jeg er Havren« og »Jens Vejmand«) behandles ikke, men der er dog et foto af en vejmand bag sin skærm (s. 583), mens »Jeg bærer med Smil min Byrde« får to analyser og citeres i helhed, om end ikke i ét stykke (s. 575-576 og 578). Sentimentaliteten og banaliteten i en del af lyrikken forbigås.

Både Aakjær og Skjoldborg havde eller fik tiden med sig i deres sociale reformideer, og det overflødiggjorde i overvejende grad deres prosabøger. Det kulturhistoriske stof, der udgør en del af indholdet, fx lysestøbning på den enkelte gård (s. 572), overhales af tekniske fremskridt, ligesom dialekternes ordforråd tømttes og bevarede som uddøde i videnskabelige værker.

Martin Andersen Nexø (s. 586-614) er et problem – han var i sin levetid for rød for borgerskabet og for socialisterne vel meget af en børne- og kvindeskildrer, i 1968 var han ikke rød nok og i tiårene derefter naiv og usofistikeret i sine elementære romanfigurer. Frandsen redegør for ambivalensen (bl.a. i faderens skikkelse, s. 595) og sårbarheden i forfatterskabet, som var et forsøg på at fastholde den internationale kommunisme og en dansk højskole-grundtvigianisme i et og samme hug. Rejsebogen *Mod Dagningen*, 1923, der skildrer det endnu idealistiske sovjetsamfund lige før Lenins død, kunne have været med her, men omtales ikke. I Nexøs arbejder efter 1945 faldt kvaliteten på grund af en bestræbelse for politisk korrekthed på bekostning af menneskeskildringen, og han endte som æresborger i Dresden i DDR (meddelt s. 590, men ukommenteret). Nexøs forfatterskab kan siges at have levet på psykologien, men tabt på ideologien – bedst i de første bøger i kampen for husmanden. Frandsen leverer en mildt tonende apologi for Nexøs opførsel, fx både over for den velmenende velgører fru Molbech, som han udstillede i nøgleromanen *En Moder*, 1900 (s. 598-600), og i den mere og mere abstrakte kærlighed til sovjetkommunismen (han døde 1954 og oplevede således ikke den ungarske opstand 1956 og besættelsen af Tjekkosllovakiet i 1968). Frandsens afsnit er bevidstheds- og idehistorisk, men der er beklageligt lidt om Nexøs sære evne til at fortælle, så skikkelserne bare står der og kan bestrages hele vejen rundt.

Marie Bregendahl (s. 615-638) foranlediger en socialpsykologisk analyse af det fastlåste gamle bondesamfund. Med rette afser Frandsen en grundig behand-

ling til hovedværket *En Dødsnat*, 1912 (lidt over 5 sider), med fin analyse af den avancerede litterære form inklusive en kunstlet, men påstået vestjysk læsning af barselkvindens navn Anne Gram som smertensår (anno gram!) (s. 622-626).

Thøger Larsen (s. 639-654) hylder Frandsen som en hedensk digter, med fine digtgennemgange, uden at skelne de enkelte samlinger fra hinanden.

Lars Handesten afslutter bogen med et kapitel om Johs. V. Jensen (s. 655-687). Nøgleordet »interferens« angiver »essensen af Johannes V. Jensens digtning, livssyn og biografi«. Han var en livslang rejsende, der altid kom tilbage, »drevet af en stadig udvé og hjemvé« (s. 656). Han var ven med samtidige kunstmalere fra provinsen, men skeptisk over for det litterære miljø og afskyede litteraturkritikere og professorer i faget. Som nævnt tidligere i værket omgikkes han dog gerne andre ikke-københavnske digtere som Thøger Larsen (s. 639 og 654) og havde sympati for Knud Hjortø og Jakob Knudsen. Det er et velopløst og vidende kapitel og en god slutning på bindet – når der nu ikke skulle forsøges et overblik over den tilbagelagte distance.

Alle oplysninger er pænt og forsvarligt bragt til veje, både data, titler og øvrige realia. Enkelte fejl har dog indsneget sig, der må anholdes – i bladordenen.

S. 154 dateres Ibsens »Et dukkehjem« til 1979 (både tryk og opførelse!), billedteksten s. 151 har det rigtige Nietzsches karakteristik i brev 2. december 1887 til Brandes af dennes udtryk Aristokratisk Radikalisme som »das gescheuteste Wort« om sig (*Correspondance de Georg Brandes*, III, 1966, s. 441) oversætter Wivel til »mest forførende« (s. 266), men tillægsordet betyder »klog; fornuftig«, og det er jo noget andet – GB oversætter det selv senere som »forstandigste« (*Samlede Skrifter*, VII, 1901, s. 648), Nolin skriver i sin 1965-disputats *Den goda europén* »fornuftigaste« (s. 155). I næste brev, 8. januar 1888, efterlyser Nietzsche »ein intelligentes Wort« og »ein intelligentes Gefühl« (*Correspondance*, s. 446), så der er ingen forførelse her. S. 366 står Michaëlis' fine strofe til Hammerhøis maleri af støvkorn i solen korrekt, men gentages invalideret på rytmen i næstsidste linje som billedtekst på s. 368. Knud Hjortø læste til lærer på Jonstrup Seminarium »ved Lyngby« (s. 412) – seminariet lå dog faktisk ved Kirke Værløse ganske tæt på hans fødegård, mens der var 13 km i luftlinje til (Kongens) Lyngby. Manus til Nietzsches berømte Midnatssang betegnes i en billedtekst som »prosalyrik« (s. 268), skønt linjerne tydeligt er vers i rent jambiske 2- og 4-slagslinjer og har enderim (jf. Georg Brandes' optryk af den på tysk i *Samlede Skrifter*, VII, 1901, s. 639; dog med huske- eller sjuskefejlen »Tod« for »Tag« i midterste linje). Wivel oversætter til dansk prosa og overser den moderne trykfejl »tænke« (s. 269). Wivel lader Nietzsche introducere overmennesket (s. 268), men både Nietzsche og Brandes nøjedes med drømmen om et højere menneske, der kunne være en »en Bro til Overmennesket« (*Samlede Skrifter*, VII, 1901, s. 634, jf. s. 664). På tysk er »overmenneske« for resten en Goethe-glose fra *Faust* I. Side 323 bringes til Johs. Jørgensen en misforståelig oplysning om, at Molbech har brugt terziner i sin Dante-oversættelse, ja vist, men det svarer jo til den italienske original og er næppe værd at bemærke.

Wivels definition af terzin (sammesteds) er urigtig: linje 1 og 3 rimer, mens linje 2 rimer på både linje 1 og 3 i den følgende strofe, og det overholder Jørgensen også i 1893-digtet »Bekendelse« (jf. citatet s. 324). Når rækken af 3-linjede strofer skal slutte, rimer linje 2 i den sidste af dem på en enkelt verslinje, som placeres for sig. Sådant også hos Dante. I øvrigt afviger Jørgensen i sit digts første terzin fra Dantes udelukkende kvindelige rim ved at slutte linje 3 med det mandlige rim »nær« (linje 1's »Træer« kan teoretisk udtales både én- og tostavet). S. 421 er det ikke troligt, at Jakob Hansen, der døde i 1909, tog studentereksamen i København i 1980. S. 381 er det måske ikke en fejl, men i hvert fald for anmelderen meget svært at se, at Rode er chokeret på Willumsens bekendte maleri af Sophus Claussens poetiske oplæsning – med profilen let himmelvendt og lukkede eller blændede øjne og tilbagelænet ligner han nærmere en mand i en trance, mens Willumsen i baggrunden ser velvilligt tolerant-skeptisk ud, som om han med god samvittighed har bestilt en flaske vin, der lader vente på sig. S. 499 er der en uudfyldt sidehenvisning med tre nuller i parentes til sædelighedsfejden. S. 540 refereres det noget for summarisk, at ved systemskiftet 1901 »fuldbyrdedes det folkeliges sejr, da ministeriet J.H. Deuntzer tiltrådte og indførte parlamentarismen, så de Estrup'ske provisorier – de midlertidige finanslove mod folketingsflertallets vilje – ikke længere blev en lovlig mulighed«. Parlamentarismen påbegyndtes i 1901 som en politisk praksis med nogen slingren endnu i påskekrisen 1920, men først lige efter besættelsen i april 1940 erklærede regering og kongemagt, at der ikke kunne udnævnes en regering, der ikke var i overensstemmelse med folketingets flertal. Denne retssædvane konverteredes til en paragraf i 1953-grundloven om, at der ikke må være et flertal imod regeringens fortsættelse i folketinget, såkaldt negativ parlamentarisme. Koblingen mellem den ældste danske praktiske parlamentarisme og provisoriske love (som både våbenlov og finanslov) legitimeredes – nødtørfigt – af § 23 i 1849-grundloven, siden § 25 i 1866-revisionen, men det blev præciseret, at provisoriske love altid skulle behandles af den følgende rigsdag (jf. Henning Koch i *Juristen* nr. 2, 1990, s. 64-79). Herom handlede så forfatningskampen i høj grad. Busk-Jensen har på sin s. 38 en rigtigere formulering af begivenhederne. Frandsens dato 24. januar 1901 for tiltrædelsen af den første venstre-regering (s. 540) skal rettelig være 24. juli. Og endelig er det s. 663 ikke rigtigt, at ordet »fugtle« hos Johs. V. Jensen i Himmerlandshistorierne er et jysk dialektalt udtryk – det er ældre dansk militærsprog, der stammer fra tysk (og vel endnu kan anvendes metaforisk om at uddele prygl med en sabels flade side uden at såre med klingene).

Der er egentlig ikke voldsomt med overraskelser hverken i bindets udvælgelse eller behandling af stof. Kun på to punkter må selv den hærdede læser spærre øjnene op.

Det ene gælder den besynderlige redaktionelle afgørelse – som bekræftes af indholdsfortegnelse typografiske opsætning – at Det moderne Gjennembruds kendteste og indflydelsesrigeste forfatterskab – Georg Brandes' – ikke behandles

samlet som den helhed, det er. Det var jo Brandes, alle de andre nævnte forfattere fulgte med i og for de flestes vedkommende beundrede, det var ham, man læste, hørte, opsøgte, lærte af, efterlignede, forsvarede, angreb, ville overgå. I slutningen af *Hovedstrømninger* bind 5 (*Den romantiske Skole i Frankrig*), forelæst 1879, udgivet 1882 – altså præcist midt i Busk-Jensens periode – betegnede Brandes kritikken som en tiende muse, en kunstart, der kunne vise digterne og dermed menneskeånden vej, fordi kritikeren »flytter Bjerge, alle Autoritetstroens, Fordommenes, den idéløse Magts og den døde Overleverings Bjerge« (*Samlede Skrifter*, VI, 1900, s. 295). Allerede i en efterskrift til Hans Brøchner i *Den romantiske Skole i Tydskland*, 1873, forsikrede Brandes, at »En Bog er for mig en Handling« (stedet er ikke optrykt i *Samlede Skrifter*, IV). At reducere Brandes til 5-6 slagord om skiftende tidsånd yder langt fra hans litterære format retfærdighed. For at blive i Brandes' og hans tilhængeres militante sprogbrug var hver af deres udgivelser en kanonsalve i et slag. Digterne betjente sig frit af fiktive personer, Brandes valgte sig historiske eller samtidige skikkelser, han kunne krybe ind i, genoplive og bruge agitatorisk.

Slagordet om problemer under debat er naturligvis med (s. 19, jf. Wivel s. 266-267), men er det ikke snart på tide også at nævne Georg Brandes' senere udsagn om, at han kun sagde dette en eneste gang og endda mere som en konstatering end som et program (jf. hans artikel »C.E. Jensen«, 1898, optr. i essaysamlingen *Fugleperspektiv*, 1913, s. 58)? Oprettelsen af det brandesianske Litteratursamfundet betegnes som et modtræk til den offentlige kritik af Brandes (s. 21), uden at hovedpersonens eget mildt sagt kølige forhold til foretaget (Levned. *Et Tiaar*, II, 1907, s. 78-81) tages med. Sandt nok mangler Topsøe, Gjellerup, Bang og Pontoppidan i *Det moderne Gjennembruds Mænd*, 1883 (s. 25), men ifølge det ikke optrykte forord til originaludgaven var der planlagt et bind til med andre norske og danske navne plus et svensk. Det var ikke Nietzsche, hos hvem Brandes 1888 fandt frem til værdsættelse af geniets uforklarligt skabende kraft (s. 61) – den hyldede han selv allerede i sin disputats om Taine i 1870 over for franskmandens positivistiske beregninger. De store heltebøger, der indbyrdes er ret forskellige, gøres af med omtale af 8 titler (s. 62-63), som den ukyndige ikke bliver klog af. Monografigenren hos Brandes begynder meget tidligere, med bøger om Kierkegaard, Holberg, Tegnér, Lassalle, Disraëli samt Bismarck-portrættet i bogen om Berlin. Alderdomsforfatterskabet med behandlingen af 1. verdenskrig og Versailles-freden og imod kristendommen er unævnt her. Der er heller ingen sprog- eller stilkarakteristik af hans prosa (trods tilløb i en billedtekst s. 22). Valdemar Vedels ord (ved Brandes' 60-årsdag i 1912, citeret her s. 83) lægger da ellers op til at læse alle hans litteratur-, kunst- og åndsvidenskabelige skrifter som en selvbiografisk romanserie. Hans personlighed gjorde i hvert fald et så stærkt indtryk på omverdenen, at han fra og med 1869 indgår som figur (hovedperson såvel som væsentlig biperson) i mere end en snes skønlitterære værker, skrevet snart af tilhængere, snart af modstandere.

Det andet punkt vedrører den massive ind- og gennemførelse i bindets midterste del af betegnelsen vitalisme som litterær målestok. Allerede på sin første sides linje 18 fastslår Henrik Wivel, at Brandes med sine Nietzscheforelæsninger ville »revitalisere« sit nu bedagede moderne gennembrud. Vitalisme, der optræder i titlen på hele Wivels første 122 sider lange afsnit, er hans og dermed denne litteraturhistories mest afgørende fornyelse af periodenavnene i forhold til kendte begreber som dekadence og symbolisme. Det defineres udførligt af Wivel (s. 299-311), der selv i en kunsthistorisk afhandling fra 1995 (*Den store stil. Dansk impressionisme og symbolisme omkring år 1900*) gjorde, hvad der hidtil i litteraturhistorierne var et meget underordnet ord nævnt sammen med Bergson, til en meget mere omfattende betegnelse. Litterært er den imidlertid mindre præciseret. Ingredienserne var kropspøje og legemsøvelser, dyrkelse af sol og andre lyskilder i en tro på eller viden om, at lys konverteres til energi og ånd og skaber og udvikler en immateriel formende livskraft samt tro på natur og instinkter. Begrebet det dionysiske hos Nietzsche indgår også. I teori og praksis vægtedes en navnlig maskulin selvopfattelse, som måske var et forsvar imod følgerne af den stigende kvindefrigørelse. Mænd søgte sammen for at afvænne sig fra følsomhed og hærde sig, undertiden med en dulgt homoerotisk holdning i samværs- og samlivsformer (Männerbund). I tidsskriftet *Kritik* nr. 171, 2004, findes en ajourført drøftelse af vitalisme set ud fra forskellige akademiske fag. Det overordentlig imponante museumskatalog *Livlyst. Sundhed – Skønhed – Styrke i dansk kunst 1800-1940*, 2008, udbygger begrebet yderligere. Rent ordhistorisk går det ikke længere tilbage end til Hans Driesch i 1899 (der Vitalismus) og Bergson ti år senere (élan vital). Vitalisme er i denne litteraturhistorie blevet noget af en elastik i metermål og er i den henseende måske på vej til at lide samme skæbne som ordet »romantisk«. Alment tør mennesket defineres som et dagdyr og et synsdyr, og at et sådant foretrækker lys for mørke, er ikke sært (en muldvarp, ugle, natsværmer eller regnorm ville om muligt filosofere anderledes).

Lad os se på det nybesatte galleri med danske vitalister, der nu skal have håndbogsautoritet. Johs. Jørgensen ser i digtet »Bekendelse« fra 1893, at planter – reelt og metaforisk – som én mulig manifestation af evigheden vokser op mod sol og luft og renhed, men er det vitalisme? Hans bekendelse til alnaturen med udelukkelse af og befrielse fra menneskelig kønsdrift (»bryndesyge Violiner«), skærper den dualisme, som vitalisterne ville bekæmpe, og en renelse af legemet er svær at øjne, for det »vanker« stadig gennem natten (s. 324) – hvad den følgende omtale af det lidt senere digt »Vælskland« også demonstrerer. Alligevel lyder tolkerens ord: »I en vitalistisk forvandlingsproces renses legemet, og sjælen står solforklaret op og indskrives i en fremtid i troens og den helsebringende naturs tegn« (s. 324) – tro og natur er noget af en mundfuld. Stuckenbergs debutbog *Digte*, 1886, opviser »besværgende vitalisme« ved at finde Gud i menneskets eget kød og blod (s. 338) – og for at blive i jargonen kaldes venskabet

mellem Viggo Stuckenberg og Jørgensen endog, da det går fløjten, for et dansk »Männerbund« (s. 340). Claussen står som helleneren i dansk litteratur for »en stor samlet vitalistisk udfoldelse« i kraft af viljen til liv (s. 345) – Hellenerne var midt i 1890'erne navnet på en lille friluftsbvægelse med et mandskab af kunstnere (s. 299-301), som Claussen ikke var med i. Videre siges han dog som den græske Eros' dyrker at arbejde i lyset af »en blændende vitalistisk livsfilosofi« (s. 348). De derved fremkomne tekster er altså »en kulmination af Claussens heroiske og solgennemstrømmede vitalisme« (s. 356), som endog sidst i hans liv får bekendthedskvalitet som hans »overmenneskelige vitalisme« (s. 359). Et vist korrektiv ydes af det udaterede foto (fra 1926) af den ældre Claussen i sit atelier og bogstavelig talt hensunken og udtømt med trætte øjne mellem vinflasker og halvfylde glas, unge kvinder og egne malerier (s. 357). Sophus Michaëlis' forfatterskab præsenteres som en krydsning af symbolismens dekadence og vitalisme med et i bedste fald »elektrificerende« resultat (s. 361). Luftånden Helge Rode står for »en vitalisme, der (...) er løst fra kroppen og forvandlet til fuldstændighed, uden at digteren dermed renoncerer på det vitale vækstpotesiales gyldighed og transformerende kunstneriske mulighed« (s. 384-385). Forbeholdene gør profilen ulden og nærmer sig sort tale. Der var »ikke noget egentligt brud mellem dekadence og vitalisme i hans forfatterskab, men en integration, hvor hans hovedskikkelser på en gang er forfinede og forfærdende« (s. 386), og i begrebet krig fandt Rode en vitalistisk renselsesproces (s. 387) – vel at mærke set teoretisk fra 1. verdenskrigs trygge neutrale Danmark. Ludvig Holsteins naturopfattelse var »en vitalistisk præget panteisme, der søger at forene et naturvidenskabeligt verdensbillede med en åndelig og religiøs dimension« (s. 397). Ernesto Dalgas ser lysbringeren Lucifer som et gennemgangsstadie på vejen til Nirvana, fordi denne kan trække »bevidsthedskræfter og vilje ud af ildsøen i en livsbekræftende og vitalistisk bevægelse« (s. 406) – ildsøen er det nederste sted i hans Helvede. Knud Hjortø havde sammen med Holbek, Johs. V. Jensen og Dalgas det ærinde »at forløse et nyt menneske med en rensende kraft, så det kunne stå suverænt frigjort. I deres kunst mødes symbolismen og vitalisme i en sprængfarlig og uegal blanding« (s. 412). Han holdt selvmordstanker i skak ved »en vital, naturalistisk og biologisk begrundet slægtsfølelse og tillige med en besværgende kraft, der med foragt viser svaghed og dekadence fra sig« (s. 413). Et vendepunkt til det bedre indtræffer med den vitalistiske roman *Kraft*, 1902 (s. 417-418). Jakob Hansen tilegnede sig en darwinistisk inspireret vitalisme, på baggrund af praktisk arbejde som snedker og eliteroer – men blev desværre nedlagt som ung af tuberkulose (s. 421). Karl Larsen leverer i sin protysk- og projapanskhed med viljen til magt »en vitalistisk besværgelse« (s. 432, igen 433).

Det er efter alle disse skudsalver helt velgørende at erfare, at Gustav Wiedes forfatterskab hverken er »det sjælfult lyriske og åndfuldt spejlende eller vitalt livsforvandlende« (s. 441), men en til absurditet dyrket naturalisme, der brænder gennem alle illusioner.

1890'erne afrundes med mødet hos Johannes V. Jensen mellem »ædende og isnende vitalistisk trods« og »modernistisk spleen« (s. 426). Kidde havde efter romanen *Jærnet*, 1918, planlagt yderligere tre bind, *Guldet*, *Ilden*, *Ordet*, hvad der måske kunne danne »en forestilling om åndelige renselse og løftelse« (s. 462) – ordet vitalisme kommer ikke på bordet. Jakob Knudsens prosaforfatterskab duer heller ikke rigtigt til sejrende naturreligion, selv om Karl Wintrups bjergoplevelse (citeret s. 473) godt kan ligne et Willumsen-maleri, men Knudsens »Se, nu stiger Solen« har tidligere fået sit stempel:

Her er lyset heller ikke kun frelsende i evangelisk forstand, eller helbredende i forlængelse af videnskabsmanden Niels Finsens epokegørende opdagelser i 1892-93 af lysets lægende kraft. Nej, lyset ses i salmen som en sejrende udfoldelse af naturens kræfter. Den vitalistiske naturfilosofi og kunst rummer dermed en både romantisk og klassisk idealisme i sig (s. 303).

Gyrithe Lemcke anslår i romanserien *Strømmen*, der i fire bind 1929-32 skildrer sjællandsk virksomhedshistorie med basis i vandkraftsindustri, »den vitalistiske hyldest til strømmen, der går fra hav til hav« (s. 520). Skjoldborgs sang »Naar Vinteren rinder...« rummer i str. 1 »inspirationer fra samtidens vitalisme og dyrkelse af lysets livskræfter« (s. 560). Aakjær frafaldt kristendommen og var som de samtidige kunstnere og videnskabsmænd »klart påvirket af vitalismen, som rummer forestillingen om »selve livets væsen«, der ofte hos samtidens kunstnere skildres gennem solen, sollyset og lysets brydninger i ekspressive farver« (s. 577, genoptaget s. 578). Ved kultisk belysning af landlivet (rughøsten) får Aakjær »den vitalistiske livsfølelse til at gå hånd i hånd med en hyldest til den religiøse følelse« (s. 585). Nexøs *Pelle Erobreren* er et værk, der »dels med afsæt i vitalismens forestillinger hylder lyset og livets kræfter, dels med udgangspunkt i marxismen og socialismen hylder den proletariske vandring som en manifestation af urkræfter« (s. 602). Thøger Larsens forfatterskab er »en vitalistisk hyldest til livskraften« (s. 639), svarende til malernes gengivelse af »den vitalistiske strøm« i børn og unge på vej i havbad (s. 641), idet kropsnær sansning og kosmisk udblik godt kan forbindes (s. 639).

Mange af disse karakteristikker kan sikkert forsvares hver for sig, men det var måske en god ting at holde mere fast ved udgangsdefinitionerne fra omkring 1900. De interne forskelle hos besætningen på dette galleri er større, end de vitalistiske ligheder giver indtryk af.

Stort set fremtræder bindet i lighed med det foregående som velskrevet, men også både positivt og negativt præget af udviklingen i nyere dansk skriftsprog. Den klodsede formel »Thit Jensens (1876-1957) forfatterskab« (s. 480) dukker op adskillige steder i bindet, skønt det ikke kan volde nævneværdigt besvær at få parenteser hægtet på en nominativsform af egennavnet. Hvordan mon det

høres i en lydbygsversion? Det går galt med »hans« og »sin« nogle gange, men så få, at det bemærkes: »Hans hede drømme om at skabe sig en karriere som skuespiller måtte han gradvis erkende som urealistiske« (billedtekst s. 189, jf. billedteksten s. 602). Citater i ældre retskrivning er stort set klaret, dog med en vis vaklen mellem de store og små bogstaver i nogle citaters substantiver. At et citat af Otto Rung fra 1942 har 2 gange »aa« og 2 gange »å«, kan umuligt passe (s. 424-425).

Unødige anglicismer er Hjortøs »*power house*« (s. 412, der skal være »en åndelig trykkoger«), Jakob Hansens manglende »*coolness*« (s. 424) og – uden kursiv, men i gåseøjne – at solens nedgang »»fader« lyd og billede« hos Aakjær (s. 561). Western-ordet *show down* om det endelige opgør bruges om både Jørgensens omvendelse og bekendelse (s. 382) og om slutningen af Hjortøs roman *Syner* (s. 415). Wied ses som forløber for popkunstens »*cut up*-teknik« (s. 441) – smart, men værdiløs som udtryk for en historisk betragtning. Omvendt betyder »overkommer« (s. 424) »overvinder, kommer over«. Kendere af mellemøstlig kultur vil misforstå udtrykket »den stenede profet« (om Edgar Allan Poe, s. 421), men adjektivet anvendes altså også i engelskpåvirket slang om en person, der sløver hen. Marie Grubbes »selvmutilering« (s. 97) er vist også halvt engelsk.

Reelle trykfejl er få og let gennemskuelige (fx »Johannes«; s. 4, »tænke« for »tænkte«, s. 269; »skjule« for »skjulte«, s. 295; »Pontioppidan«, s. 698). Trods nuværende retskrivnings liberalitet går orddelingerne »Männerli-ebe« (s. 305) og »forbrø-tring« (s. 613) ikke. Og bidragyderne kender tilsyneladende ikke betydningsforskellen mellem skrivemåderne »langt fra« og »langt fra« (tilfældige eksempler blandt mange s. 509, 598). Hvad enten det er skrive- eller trykfejl, at det vitalistiske hovedbegreb hos Bergson staves »élan vitaál« (s. 302), er det fatalt nok i netop dette binds sammenhæng.

Bindet er som det foregående velillustreret, og hvor farvebilleder ikke eksisterer, gribes nogle gange til en tintning, der giver liv og varme til ellers sort-hvide scenerier og ansigter – en teknik kendt fra stumfilm allerede før 1. verdenskrig. Der er udvalgte litteraturhenvisninger bagest. Og så et sidste suk: da man i og for sig ikke (hverken fra redaktionens eller forlagets side) lægger skjul på, at bindet ikke er et énpersonsværk, hvorfor så ikke få forfatternavne frem ved de enkelte kapitler i stedet for, at man skal sidde med fingeren på kolofonsiden? Ja, hvorfor ikke have forfatternavnet som klummetitel på hvert opslags venstreside, som skik er ved visse litterære tidsskrifter? Det gør en forskel, hvem der er den rundviser, man opsøger. De seks, der er i spil her, er næppe særlig enige om andet end en vis distribution af emnerne. De har alle umaget sig med finurligt udtænkte og formulerede underafsnitstitler, men har man brug for dem i en håndbog? Det vidner om en journalistisk mistillid til læsernes interesse og koncentrationsevne. De fleste var bedre anbragt i selve fremstillingsteksten.

Flemming Lundgreen-Nielsen

Helle Hvenegård-Lassen: Et andet hjem. Kvindelig Læseforenings historie 1872-1962. Det Kongelige Bibliotek / Museum Tusulanum, København 2008. 480 sider, 398 kr. ISBN 9788763504539. ISSN 01058746.

I tiden fra stiftelsen af Dansk Kvindesamfund i 1871 og til kampen for kvindernes stemmeret var vundet med grundloven i 1915 oprettede energiske og fremskridtsivrige kvinder en mængde institutioner, der skulle give kvinder adgang til alle de livsområder, som det dualistiske kønssystem hidtil havde udelukket dem fra.

Kvinderne havde tidligt i 1800-tallet bevæget sig ud i samfundet, da de engagerede sig i velgørenhed, men hensigten var dengang ikke at trænge ind på mændenes enemærker. De var tilfredse med at have fået deres egen intimsfære i det nye urbane middelklassehjem og overlod gerne mændene arbejdet med at hjembringe husholdningspengene og organisere det offentlige liv. Det første Kvindelige Velgørenhedsselskab, som blev stiftet i 1815, oprettede en tjenestepigeskole, som hjalp uforsørgede piger til en betrygget ansættelse i gode familier. I 1828 grundlagde foreningen et børneasyl, hvor fattige folk kunne anbringe deres småbørn, mens de selv var på arbejde. Senere oprettedes asylselskaber, der tog sig af forældreløse børn, og asylskoleselskaber, som etablerede en drenge- og pigeskole for børn fra asylerne. Den kvindelige Plejeforening fra 1843 støttede vanskeligt stillede familier økonomisk og moralsk, særligt svagelige kvinder og barselskoner, som man skaffede hjemmearbejde. Et Fængselselskab besøgte kvindelige fanger, og i 1863 åbnede diakonissestiftelsen, der uddannede sygeplejersker. Det var i alle tilfælde de velgørende kvinders mål at bringe deres intimsfæreværdier ud til de af deres medsøstre, som ved skæbnens ugunst ikke havde egne gode hjem.

Med demokratiets indførelse og det moderne gennembruds agitation for friheds- og lighedsidealene blev kvinderne i stigende grad inspireret til at uddanne sig, så de kunne få et arbejde, der svarede til deres evner og dannelsesniveau, en indtægt, så de kunne forsørge sig selv, og borgerrettigheder, så de kunne deltage i samfundslivet på linje med mændene. Kvinder med tættere eller løsere tilknytning til Dansk Kvindesamfund stiftede en handelsskole, en tegneskole, en søndagsskole, hvor man underviste i almindelige skolefag, et oplysnings-, fæste- og arbejdsanvisningskontor, en fagskole for syersker og en kunstskele; de tilskynede alle skoler til at undervise i husholdning og forsøgte at få håndværksmestrene til at tage kvindelige lærlinge. Flere grupper, som i højere grad end Dansk Kvindesamfund ville gøre stemmeretten til kardinalspørgsmålet, udspaltedes. I 1920 stiftedes De danske Husmoderforeninger.

Allerede 20 år før Kvindesamfundets stiftelse havde Nathalie Zahle etableret et lærerindekursus og en pigeskole, og i 1877 rejste hun en stor bygning på Nørre Vold til sit vidtfavnende skolekompleks. I 1918 byggede Kvindernes Boligforening Clara Raphaels hus på Østerbrogade med 122 lejelejligheder for kvinder, og i 1936 flyttede Dansk Kvindesamfund ind i den nye Kvindernes Bygning i Niels Hemmingsens Gade.

Disse aktiviteter havde i modsætning til velgørenheden som mål at skaffe kvinderne plads i samfundet uden for hjemmet, men de lignede velgørenheden på det punkt, at det var en udvidelse af hjemmet, der skulle resultere i en kvindelig parallelverden til mændenes. Med tiden og ligestillingsideernes udbredelse smeltede de to verdner sammen. Behovet for særlige kvindeinstitutioner forsvandt og den kvindekultur, som kvinderne havde bragt med sig fra deres hjemlige intimsfære, eroderede. De kvindelige foreninger og institutioner var trin på ligestillingsvejen. De begyndte som mellemformer mellem kvindernes hjemmeliv og det samfund, som var mændenes domæne.

Det har Helle Hvenegård-Lassen understreget med den valgte titel, *Et andet hjem*, på sin store bog om »Kvindelig læseforenings historie 1872-1962«, som undertitlen lyder. Kvindelig Læseforening var en af de mange institutioner, der opstod i kølvandet på Dansk Kvindesamfund. Den blev stiftet 1.10.1872 som et sidestykke til mændenes læseklubber, især den ansete Athenæum, hvis medlemskontingent var for højt for de fleste kvinder, og hvis læsesal var lukket for kvinderne. Storhedstiden varede indtil 1920, hvor en ny bibliotekslov sikrede, at der blev oprettet kommunebiblioteker over hele landet. Kvindelig Læseforenings medlemmer kunne nu få deres læse- og lånebehov tilfredsstillet andetsteds, og foreningen mistede sit statstilskud.

55 fremtrædende kvinder og 9 mænd underskrev indbydelsen til at deltage i foreningens stiftelse. Blandt kvinderne var der 16 skolebestyrere eller lærerinder, herunder Nathalie Zahle, Marie Kruse og Louise Westergaard, som var en elev og nær ven af den netop afdøde forfatterinde og pædagog Athalie Schwartz. Knap halvdelen af de 55 var gift, ofte med fremtrædende mænd fra handels- eller embedsborgereskabet, gejstlige eller kunstnere; syv af ægtemændene var medlemmer af Københavns Borgerrepræsentation. 16 af underskriverne var eller blev medlemmer af Dansk Kvindesamfund. Blandt de 9 mænd, der underskrev indbydelsen, var forfatteren V. Topsøe, der var redaktør af den toneangivende liberale avis *Dagbladet*, digteren og Shakespeareoversætteren Edv. Lembcke og præsten og forfatteren Johannes Fibiger, Mathilde Fibigers fætter. Initiativet til foreningen udgik således fra en solid borgerlig-liberal personkreds, som interesserede sig for kvindesagen og havde midler til at kautionere for udgifterne til foreningens oprettelse. Kontingentet var kun godt en fjerdedel af Athenæums, men alligevel knap syv gange mere end det kostede, at være medlem af Arbejdernes Læseselskab.

I modsætning til Dansk Kvindesamfund optog læseforeningen kun kvindelige medlemmer. Det første år indmeldte 71 kvinder sig, hvorefter medlemstallet i løbet af de næste 15 år steg til 578 for at kulminere i 1919 med 4.684 medlemmer. Medlemmerne lånte især skønlitteratur, herunder bøger på de europæiske hovedsprog, engelsk, tysk og fransk, men foreningen lagde også stor vægt på at anskaffe den faglitteratur, de kvindelige studerende skulle bruge. Desuden holdt foreningen et stort antal danske og udenlandske aviser og tidsskrifter, som var fremlagt på læsesalen. Man lagde særlig vægt på at betjene de universitetsstude-

rende kvinder, som havde gratis adgang i deres første studieår. På sit højdepunkt under og efter første verdenskrig havde foreningen en bogbestand på godt 66.000 bind og et årligt udlån på knap 240.000 bind, halvt så mange udlån som de københavnske biblioteker tilsammen.

Foreningen dannede også ramme om aktiviteter som foredrag, forfattermøder, internationale kontakter og læsegrupper. Den første sæson bad foreningens formand, Charlotte Klein, Nathalie Zahle og tre mænd, hvoraf den ene var Topsøe, om at holde foredrag. Zahle ville kun tale under den forudsætning, at der ikke var mænd til stede. Trods hendes årelange erfaring som skoleleder var det at tale for en offentlig forsamling en overskridelse af kønsrollen, som hun ikke uden videre ville indlade sig på. I 1874 holdt forfatteren Benedicte Arnesen Kall, som samme år havde overtaget formandsposten, tre foredrag om Thomasine Gyllembourg; de udkom året efter med den sigende undertitel »Tre Prøve-Foredrag«. Bogen er med sine 120 sider den første monografi om en af romantikkens forfatterinder. Andre forfatterinder som Erna Juel-Hansen, Camilla Collett og Johanne Schjöring gæstede også tidligt foreningen med foredrag eller oplæsning. I 1880'erne var forfatteren Ragnhild Goldschmidt en meget vellidt formand; hendes eneste roman var udkommet anonymt med et forord af broderen Meir Goldschmidt. Ved hendes død overtog pædagogen og litteraturhistorikeren Ida Falbe Hansen formandsposten. Allerede året efter i 1891 overgik den til Sophie Alberti, som beholdt den de næste 38 år, og med hende begyndte foreningens egentlige storhedstid.

Sophie Alberti var datter af en velstående sagfører og politiker og søster til justitsministeren efter systemskiftet P.A. Alberti, som i 1910 fik 8 års fængsel for underslæb. Hun havde grundige skolekundskaaber i fremmedsprog, litteratur og kunst og kom i kvindesagspioneren Marie Rovsings hjem; i 1861 rejste hun som 15-årig med Maries datter Tagea til Paris for at lære fransk. Hun læste Stuart Mills *Kvindernes Underkuelse* og fulgtes måske med Marie og Tagea Rovsing til Brandes' forelæsninger. I 1874 meldte hun sig ind i Kvindeligt Læseforening og to år senere i Dansk Kvindesamfund.

Som formand interesserede Sophie Alberti sig for at invitere store forfattere til at optræde i foreningen. I 1891 læste den unge og endnu ukendte Selma Lagerlöf op af *Gösta Berlings Saga*; under Københavnsopholdet boede Lagerlöf hos Alberti, som sørgede for at præsentere hende for Brandes. Hans anmeldelse af bogen i *Politiken* skabte hendes berømmelse i Danmark. Da hun i 1928 fyldte 70, fejrede foreningen hende med en stor fest. Store fester med flere hundrede deltagere i blomstersmykkede lokaler prægede i det hele taget Albertis formandsperiode. I 1893 fejredes Camilla Collett af 200 medlemmer, og Magdalene Thoresen holdt festtalen. I 1899 fejrede foreningen Magdalene Thoresens 80-årsdag ved en fest på Eremitagen, og året før havde 100 festklædte kvinder fejret Henrik Ibsens 70-årsdag i foreningens lokaler.

I de første år flyttede foreningen meget rundt, men fra 1888 til 1910 boede den i rummelige lejligheder på Amagertorv, først i nr. 10, hvor i dag Illums bolighus

har adresse, og fra 1900 i nr. 6 hvor Royal Copenhagen nu holder til. Lokalerne var altid præget af hjemlig hygge med smukke og bekvemme møbler, billeder af kvindesagens pionerer på væggen og et omsorgsfuldt personale. Foreningen sørgede for, at kvinderne kunne komme ud i det offentlige rum uden at opgive deres hjemmelivskultur. Det fremgår af Johanne Meyers beskrivelse af en foredragsaften i foreningen. Meyer var formand for Kvindelig Fremskridtsforening, en radikal udbrydergruppe fra Dansk Kvindesamfund, og skrev i 1893 i sin foreningsblad *Hvad vi vil* (nr. 4, s. 15):

Efter det endte Foredrag aabnes nu Adgangen til Biblioteket, Konversationsstuen, hvor man overraskedes ved nydeligt dækkede Teborde (...) med rigtig hjemlige Temaskiner, hvorved der laves Te af Foreningens kvindelige Funktionærer. Her grupperede man sig da om Bordene i livlig Samtale, men med hele Hjemmets Hygge over sig. Kvindelig Læseforenings Styrelse med sin elskværdige Formand, Frk. Sofie Alberti, der egner sig udmærket til sin Plads, gav Tønen an, og de Damer, der til daglig har paataget sig det store Arbejde at være Bibliotekarer, er Foredragsaftenerne lutter hyggelige Værtinder (...) I det hele taget føles det, at hvor Kvinderne har faaet Lov at indrette og lede, er der fulgt Hygge og Hjemlighed med ud i Foreningslivet. Dette burde berolige alle ængstelige Sjæle for de nye Tidens Tanker og overfør al Tale om Hjemmets Opløsning. Hjemmene opløses ikke – de udvides – Kvinderne bærer Hjemmet med sig ud i Samfundet. Samfundet bliver Hjem (citeret i uddrag hos Hvenegård-Lassen s. 125).

I naturlig forlængelse af denne orientering mod hjemmelivet, blev det snart et hedt ønske for Sophie Alberti, at foreningen skulle bygge sit eget hus, og hun havde de organisatoriske evner til at sætte det store projekt i værk. Januar 1910 blev grundstenen lagt til en firetagers bygning i Gammel Mønt 1, og oktober samme år fejredes indvielsen af 300 kvinder og 10 mænd. Ud over udlån og bibliotek var der avis-, tidsskrift- og boglæsesal, undervisnings- og studereværelser, konversationsstue, foredragsaal, restaurant, tesalon og et damehotel med 24 værelser, som Sophie Alberti bestyrede fra sin egen lejlighed i bygningen. Overalt var de bedste materialer valgt, Ulrik Plesner var arkitekt og Harald og Agnes Slott-Møller bidrog til udsmykningen.

Sophie Alberti skaffede pengene, og da hun selv havde en betydelig formue, kunne hun skyde lidt til om nødvendigt. Derved fik hun en magtposition i foreningen, som fremkaldte opposition. På en række stormfulde generalforsamlinger forsøgte oppositionen at bremse hende, først i 1907, hvor man opponerede imod hendes dristige byggeplaner, og siden i 1910-12, hvor man stillede krav om, at de ansattes forhold skulle forbedres, at foreningen skulle være mere bibliotek end klub, at administrationen skulle være gennemsigtigere, og at ledelsen skulle uddelegeres til forskellige udvalg.

Generalforsamlingerne gav kvinderne en hidtil ukendt mulighed for at udtale sig offentligt. I 1870'erne var det hovedsageligt de ledende medlemmer, der tog ordet, men fra midten af 1880'erne var diskussionen livlig, og på de store generalforsamlinger, hvor oppositionen brugte alle midler for at samle støtte bag sine forslag, føg det med mishags- og bifaldsytringer både fra talerstolen og salen. I 1907 forsøgte 1700 medlemmer at deltage i generalforsamlingen, men der var kun plads til 1500 i den lejede sal i Prins Wilhelms Palæ. Kvinderne stod og sad overalt, tilråb forstyrrede stadig diskussionen, og flere besvimede i den stærke varme. Emma Gad skrev i *Kvindernes Blad*, at forløbet var et dårligt varsel, som ikke kunne bekræfte kvindernes ofte fremførte påstand om, at deres deltagelse i det offentlige liv ville højne niveauet. I 1911 måtte den ordinære generalforsamling udsættes to gange, før alle diskussioner og afstemninger var afsluttet. Mere end 1500 medlemmer mødte første gang, diskussionerne var voldsomme, og debatten videreførtes i aviserne mellem anden og tredje runde med mange indlæg af bl.a. Nathalie Zahle, Elisabeth Grundtvig og Emma Gad. Det lykkedes dog altid Sophie Alberti at afvise angrebene om nødvendigt ved at true med at gå af.

Hele denne indholdsrige og dramatiske historie om Kvindelig Læseforening nævner Gyrithe Lemche kun perifert i *Dansk Kvindesamfunds Historie gennem 40 Aar*, 1912. Hun nøjes med at understrege, at ideen om at oprette en kvindelig læseforening opstod i Dansk Kvindesamfunds initiativgruppe, hvor særlig Fredrik Bajers foredrag om »Läsesalong för Damer i Stockholm« var inspirerende. De mange kvindeforeninger var ofte indbyrdes uenige, og Lemche havde ingen lyst til at reklamere for Kvindelig Læseforening, som havde bygget sit eget hus, længe før det lykkedes komitéen bag Kvindernes Bygning, som Lemche var formand for 1916-29, at få rejst deres. I Aagot Ladings *Dansk Kvindesamfunds Arbejde gennem 25 Aar*, 1939, er hverken Kvindelig Læseforening eller Sophie Alberti nævnt, og den ellers ret righoldige kvindeforskning efter 1970 har heller ikke beskæftiget sig meget med Kvindelig Læseforening. Fem sider i Annelise Hansens kapitel »Mellemlagskvinder og bevidsthedsdannelse 1870-1900« i Mette Bryld m.fl. (red.): *Overgangskvinden*, 1982, var længe det nærmeste, man som kvindehistorisk interesseret kunne komme en nyere omtale af foreningen. Det er også en af de få trykte kilder, Mette Winge kunne henvise til i sin fine introduktionsartikel om foreningen i Henrik Wivel (red.): *Drømmetid*, 1994, men Mette Winge nævner, at hun har trukket på Helle Hvenegård-Lassens dengang endnu upublicerede arbejde.

Der mangler i øvrigt ikke kildemateriale til foreningens virke. I Kvindelig Læseforenings arkiv har Helle Hvenegård-Lassen fundet bestyrelsens mødeprotokoller, generalforsamlingsreferater, regnskabsbøger, årsberetninger, medlemsprotokoller, oplysninger om tidsskriftsabonnementer, udlånsstatistikker, protokoller over forslag til boganskaffelser og foreningens medlemsblade. Desuden har hun fundet og anvendt en stor mængde samtidige artikler om foreningen i aviser og blade. Bogen giver en glimrende indsigt i alle disse primære kilder til

glæde for alle, der fremover vil beskæftige sig med foreningen eller nogle af de mange personer, der var i berøring med den. Hertil er personregistret og oversigten over rækken af formænd og domiciler også vældig nyttige, ligesom de mange planer over lokaliteterne og fotografier fra foreningens interiører giver grundig og megen ny information.

Et andet hjem er bygget kronologisk op med to hovedafsnit. Det første handler om »Pionertiden 1872-90« og indeholder hovedsageligt forenings- og bibliotekshistorie. Der redegøres for foreningens etablering og organisering, for valget af bøger og tidsskrifter, for foredragsaftenerne, og de fremtrædende personligheder portrætteres. De forenings- og personalhistoriske afsnit står stærkest, mens forsøget på at hæve diskussionen af bogvalget til en karakteristik af foreningens litterære smag svinger usikkert mellem at konstatere, at alle værker af de naturalistiske danske forfattere blev anskaffet, samtidig med at det understreges, at ikke alle de indkøbte bøger var »lige progressive«. Bemærkningen henviser til den implicite forudsætning, at en forening, der arbejdede for kvindernes sag, naturligvis måtte være »progressiv«, uden at det »progressive« bestemmes nærmere. Afsnittet munder ud i den enkle konstatering, at bøgerne blev valgt efter det samme princip, som folkebibliotekerne bruger i dag. Dog, hedder det efter en diskussion af foreningens afvisning af at anskaffe *Madame Bovary*, »med en særlig opmærksomhed på at undgå 'usædelige' bøger«, en opmærksomhed som folkebibliotekerne formentlig også ville have haft i 1880'erne, hvis de havde eksisteret.

Det nævnes, at foreningen købte en række udenlandske kvindepolitiske og -historiske bøger og holdt de nordiske kvindetidsskrifter, herunder *Fredagen Ugeblad for Qvinder*, som Wilhelmine Zahle udgav fra 1875. Helle Hvenegård-Lassen skriver, at det var Danmarks første kvindeblad, hvilket dog ikke er rigtigt. I 1855 udgav Wilh. Holst *Ydun*, et »Ugeskrift for Damer«, i 1871 udkom Julie Triers *Familie-Tidende* som »Organ for Kvindens Emancipation«, og 1872-74 udkom *Dame-Tidende* ved Julie Wagner. I afsnittet om foredragene får Benedicte Arnesen Kalls tre foredrag om Gyllembourg et par ekstra bemærkninger, fordi de findes i bogform. Det hedder lidt ubestemt, at Arnesen Kall fokuserer på kvindesagen og maner til sammenhold mellem kvinderne. Hvenegård-Lassen har ikke interesseret sig for, hvad Arnesen Kall sagde om Gyllembourgs forfatterskab og om dets og andre kvindelige forfatterskabers betydning for læseforeningen, kvindelitteraturen og kvindesagen.

Anden del, som optager størstedelen af bogen, har undertitlen »Fornyelse og ekspansion 1891-1929«. Her er detaljerede gennemgange af festerne for de store forfattere og fremtrædende internationale kvinder som Bertha von Suttner, der i 1905 fik Nobels fredspris og i den anledning blev fejret i Læseforeningen, af flytningerne til nye lokaliteter, af de store generalforsamlinger og konflikterne om byggeprojektet. Der redegøres også omhyggeligt for bogbestanden og den biblioteksmæssige udvikling i bøgernes opstilling, hvor foreningen som den første i Danmark anvendte amerikaneren Deweys i dag almindeligt brugte decimal-

klassesystem. Desuden endevendes problemerne med at få ansat en bibliotekar. Skønt Danmark først fik en biblioteksskole i 1918, kunne Kvindelig Læseforening allerede i 1911 ansætte en bibliotekar, der havde lært faget ved New York Public Library, men hun blev fyret efter mindre end et år, da bestyrelsen ikke var tilfreds med hende. Den næste bibliotekar, som også var uddannet i USA, havde ikke helbred til arbejdet.

Afgrænsningen af perioden 1891-1929 er bestemt af, at det var Sophie Albertis formandsperiode. Hun fylder så meget i Kvindelig Læseforenings historie, at hun nødvendigvis også må fylde meget i Helle Hvenegård-Lassen bog. Og dog har pladsen ikke været tilstrækkelig, for samtidig med *Et andet hjem*, udgav Helle Hvenegård-Lassen en biografi om hende på 231 sider, *Sophie Alberti – kvindesagspioner og førstedame i Kvindelig Læseforening*. Man forstår godt beundringen for Sophie Albertis organisationstalent, arbejdskraft og vide horisont, men den har i nogen grad stillet sig i vejen for en nærmere karakteristik af hende og en historisk vurdering af hendes indsats. Hverken i biografien eller i *Et andet hjem* står der så meget om hendes private liv og personlige holdninger, at det samler sig til et portræt. Helle Hvenegård-Lassen gengiver fra mødereferater, at Alberti ved festen for von Suttner holdt »en meget smuk tale på tysk«, at hun på generalforsamlingen i 1907 »viste sig i en elegant bronzefarvet silkekjole«, og at hun ved »de fint arrangerede og stilfulde fester samt mindre sammenkomster« havde en evne til »på en taktfuld og elskværdig måde at fremme det hyggelige samvær«; hun kunne imidlertid også »være ved at eksplodere«, viser det sig, men over hvad, hører vi ikke. Det refereres, at Alberti i 1903 blev rost for »at holde foreningen uden for politisk uro og partistrid«, men samtidig skrev Nathalie Zahle, at »Bølgerne gik højt«. Foreningen tilsluttede sig Danske Kvindeforeningers Valgretsudvalg i 1898, men gik ikke med i demonstrationstoget til Rigsdagen 5. juni 1915, hvor der skulle takkes for valgretten. Billedet af både hovedpersonen og foreningen bliver uskarpe, når analyserne ikke føres til bunds, og konklusionerne ikke er klare.

Helle Hvenegård-Lassen overlader det til en svensk journalist at karakterisere modstanderne af Sophie Albertis byggeplaner. John Bökelund skrev i 1912 i *Öresunds-Posten*, at modstanderne dels var de mandhaftige kvinder, som ville omdanne foreningen efter de mandlige klubbers mønster, hvor man kunne ryge og drikke, dels de gammeldags frytsomme kvinder, der ikke kunne forestille sig, at foreningen kunne bygge et stort hus med højt til loftet og elektrisk lys, og endelig de håbløse idealister, der mente, at foreningens eneste opgave var at opbygge et videnskabeligt bibliotek. Hans beskrivelse er tendentiøs, mener Hvenegård-Lassen, men også interessant, fordi »den giver et billede af visse af tidens holdninger«, hvortil hun føjer: »Nogle af vurderingerne havde han vel også lidt ret i«. Man kunne ønske, at hun i højere grad havde givet sit eget bud på Kvindelig Læseforenings betydning i periodens litterære og kvindepolitiske landskab. Med sit righoldige materiale placerer *Et andet hjem* sig lidt uklart mellem bibliotekshistorie og kvindehistorie. Derved spejler den imidlertid også på en karakte-

ristisk måde sit emne. Det var de mange kvindeforeningers mål at hjælpe kvinderne til at blive ligestillede med mændene. Kønnen var udgangspunktet, men mennesket var endemålet. Dermed var foreningernes perspektiv også i en vis forstand deres egen opløsning.

I 1930'erne blev det nødvendigt at skaffe nye medlemmer for at mindske driftsunderskuddet. Kvindelig Læseforening overtog *Politikens* læsekreds med dens mandlige medlemmer. I første omgang fik mændene ikke adgang til læsesalene eller stemmeret på generalforsamlingen, men da underskuddet stadig voksede, besluttede man i 1948 at give dem stemmeret. Af bestyrelsens syv medlemmer skulle dog fortsat tre samt formanden være en kvinde. Mændene lagde ud med at anklage kvinderne for manglende forretningsans. Grosserer Samild sagde på generalforsamlingen i 1949, at regnskabet er »bestemt for 50 trætte Husmødre«, og at bestyrelsen klæber til taburetterne. På hans anbefaling blev regnskabet forkastet, hvorefter bestyrelsen trak sig. I 1958 overtog *Berlingske Tidende* huset i Gammel Mønt. Foreningen holdt ud, indtil den kunne lukke med maner efter at have fejret sin 90-års dag. Dens aktiver blev solgt, og pengene givet til Kvinderegensen, som også fik Bertha Wegmanns portræt af Sophie Alberti. Det portræt er det ikke lykkedes Helle Hvenegård-Lassen at opspore, men ellers synes hun at have fundet alt væsentligt materiale om Kvindelig Læseforening, som alle interesserede læsere fremover kan studere i *Et andet hjem*.

Lise Busk-Jensen

Anders Ehlers Dam: Den vitalistiske strømning i dansk litteratur omkring år 1900. Aarhus Universitetsforlag, Århus 2010. 362 sider, 298 kr. ISBN 978-87-7934-439-6.

I tiden omkring år 1900 opstår der en filosofisk retning i nordeuropæisk og amerikansk kultur, der ekspliciterer forestillingen om, at der findes en grundlæggende livskraft, en vilje til liv, bundet i selve det biologiske stof og frigjort i den menneskelige artikulation, skabende energi og entusiasme. Filosofien ytres bredt inden for kultur- og samfundslivet: i den naturvidenskabelige forskning, i tankeformer, litteratur, billedkunst og musik, i idræts- og friluftsbbevægelser og i tidens sociale mobilisering. Den filosofiske retning benævnes i tiden som en livsfilosofi, afledt af de tyske ord *Lebensphilosophie* og *Lebenskraft*, og benævnes siden vitalisme eller animalisme.

Vitalismen bliver som livsform og åndsretning konstituerende for tænkningen i de første tiår af det 20. århundrede, inden den opsuges som ideologisk propaganda i fascismen, nazismen og kommunismen og dermed perverteres og i det 20. århundredets lange efterkrig fortrænges. Først i de seneste tre årtier er vita-

lismen igen blevet et emne inden for naturvidenskab og humaniora med en række særstudier og tematiske udstillinger, ligesom vitalismen er blevet et bærende tolkningsgreb i formidlingen af kunst-, musik- og litteraturhistorien omkring år 1900.

Men Anders Ehlers Dam har i sin omarbejdede ph.d.-afhandling *Den vitalistiske strømning i dansk litteratur omkring år 1900* som den første gjort vitalismen til genstand for en egentlig samlet og begrebsafklarende analyse herhjemme. Det er der kommet en interessant, stedvis fremragende, bog ud af. Anders Ehlers Dam er gået rimeligt fordomsfrit til stoffet, og kan med et temmeligt suverænt overblik etablere et netværk af referencer til filosofi- og litteraturhistorien. Med en række fortolkningsmæssige nedslag i dansk litteratur fra perioden fæstner han den vitalistiske tænkning i skønlitteraturen og dermed i den kunstneriske form. Kompositionelt bliver det udfoldet i bogens to hoveddele, hvoraf den første er strukturelt anlagt, og på tværs af filosofi og forfatterskaber giver et billede af den vitalistiske forestillingsform, mens den anden er analytisk med hovedvægten lagt på mytebegrebet i Johannes V. Jensens forfatterskab.

Det er Anders Ehlers Dams pointe, at vitalismen er en forestillingsform, ikke en genrebetegnelse eller bevægelse som naturalismen, realismen, symbolismen, impressionismen og ekspressionismen, men netop en forestillings- og tankeform, der kan ytre sig inden for alle de nævnte ismer, og stedvis ligefrem gennemtrænge dem med et stoffigt nærvær og en intensitet, der sprænger genren og sætter den fri i en strømmende henførelse.

Anders Ehlers Dams hovedtese er, at vitalismen i sit udgangspunkt er dualistisk og grundet i tysk filosofi fra henholdsvis første og anden halvdel af 1800-tallet hos Schopenhauer og arvtageren Nietzsche. Hos førstnævnte i form af den determinerende og destruktive livsvilje, der ytrer sig hensynsløst, hos sidstnævnte i den dionysiske kraft, der ytrer sig strømførende og i lykkelige øjeblikke forener krop, ånd og artikulation. En affirmativ, livsbekræftende og fortættet energi, der ved sekelskiftet forvandler intethed til form, og således med Nietzsche som powerhouse kan skabe længsler efter enhed og det Anders Ehlers Dam kalder for »monistisk positivitet« – en rendyrket livsopfattelse uden dualitet.

Men det er styrken i både Anders Ehlers Dams strukturelle og fortolkende afsnit, at han fastholder dualismen i den vitalistiske strømning, og dermed også evner at se vitalismen ikke bare som en reaktion mod epokens dekadence, men som en del af den. Vitalismen fødes ud af tidens dekadence og gudløshed, hvor den indadskuende, ekstremt individualistiske sjælesorg og -søgen leder mennesket mod dybet, og dermed også til de kilder, som livet igen skal springe af. Han påpeger således, at hvor vitalismen på overfladen ser ud til at folde sig ud horisontalt langs menneskets livslinjer, så en vitalismen i dybdesnit netop vertikal og rækker fra det dybeste mod det højeste.

I forlængelse heraf anskuer Anders Ehlers Dam vitalismen som en transcenderende kraft, der overskrider grænsen mellem det fysiske, der essentielt define-

rer den vitalistiske forestillingsform, mod det metafysiske, som overskrider kroppens og tidens grænser og udvider rummet. Flere af de kunstnerskaber, som Anders Ehlers Dam henter næring fra, er således quasi-religiøse midt i deres radikale gudsfornægtelse, hvis ikke direkte passionerede som Thøger Larsens, Sophus Claussens, Ludvig Holsteins, Vilhelm Andersens og Johannes V. Jensens, ligesom evighedsperspektivet bliver konstituerende for komponisten Carl Nielsens forestilling om »det uudslukkelige«. Ja, Anders Ehlers Dam formår at finde en egentlig kristen vitalisme hos Jakob Knudsen, dels i hans salmer, dels i hans essaysamling *Livsfilosofi* (1908), hvor Knudsen i en forening af hellenistisk sportsånd og vitalistisk passion taler om at prise Gud »ved vort Liv, ved Kræfternes uendelige mangfoldige Udfoldelse, ved vor Kappelstrid og sejrende Fremgang«!

Vitalismen er, som Anders Ehlers Dam flere gange påpeger med eksempler fra ikke mindst Nietzsche og Vilhelm Andersen, en tænkning med kroppen, en slags lebendig stormgang, og derfor også en erotisk forestillingsform, der formelig svulmer i såvel Thøger Larsens som Sophus Claussen og Johannes V. Jensens digtning, for momentvis at koge over i Vilhelm Andersens dionysiske – og med Johannes V. Jensens ord »uhyrlige, bissegale Produkt« – *Bacchustoget i Norden* (1904). Forfatteren skal have ros for at fremdrage dette mindre kendte skrift fra Vilhelm Andersens hånd, der er så dybt og inderligt afhængig af Nietzsches *Tragediens Fødsel*, hvor forestillingen om det dionysiske fødes. Men også for påpeging af, at Andersen – og bag ham filosofen Harald Høffding – formår at temperere Nietzsches libidinøse og dekadente anticlassicisme og dreje vitalismen mod det idealistiske og harmonisøgende, den klassiske antik, Platons og Sokrates' Grækenland.

Man kunne ønske, at Anders Ehlers Dam i sin Nietzsche-tolkning havde foretaget samme bevægelse. Det forekommer mig, at han i brugen af det for bogen helt essentielle skrift *Tragediens fødsel* forser sig på det dionysiske på bekostning af det apollinske, og dermed underkender Nietzsches egen afgørende pointering af nødvendigheden af det formskabende, komponerende og personlighedsudviklende princip i det apollinske *principium individuationis*. Selve visdommen. For Nietzsche selv lige så vigtigt som den dionysiske krafts subversive og skridende karakter. Hos Nietzsche står Dionysos aldrig alene, det kommer han til hos Anders Ehlers Dam.

Indirekte bekræfter Anders Ehlers Dam dette i bogens sidste tredjedel, som nævnt viet til Johannes V. Jensens mytebegreb. Her skriver han rigtigt, at det dionysiske hos Nietzsche og det mytiske hos Jensen kan »ses som momenter i samme livsdyrkende strømning«. Og i og med Anders Ehlers Dam dygtigt definerer det mytiske hos Johannes V. Jensen som en øjebliksoplevelse, hvor kunstneren, in casu mennesket, formår på en og samme gang at se dybt ned i (evolutions- og slægts-)historien, fastholde nærværets sanselige *nu* og ane dimensionerne af en skjult fremtid, rummer det dionysiske hos såvel Nietzsche som Jensen et vertikalt evighedsperspektiv, en dannelseslinje forstået i videste betydning.

Denne, med Anders Ehlers Dams ord, »messianske poetik« hos Jensen forlener vitalismen med en hensigt, hvor menneske, tid og rum går i et og »væren« – for at tale med en af de øvrige væsentlige livsfilosoffer i tiden, Henri Bergson – bliver til »varen«.

Anders Ehlers Dam skriver i *Den vitalistiske strømning*s konklusion, at bogen alene skal opfattes som en begyndelse til nye og større forskningsprojekter om den vitalistiske forestilling i dansk litteratur. I den henseende er bogen vældig inspirerende og med et sandt væld af indfaldsvinkler og væsentlige kilder. Med et i vitalisme-sammenhæng relevant billede, kunne man også kalde bogen en torso. Altså en krop, der mangler noget, et skulpturelt fragment, der vidner om storhed.

Midt i bogens rigdom af referencer og prægnante læsninger af centrale forfatterskaber fra tiden omkring 1900, savner jeg såvel videnskabshistoriske som litterære navne. Når Johannes V. Jensen er bogens litterære hovedskikkelse (man aner en afhandling om ham alene som bogens grundtekst), savnes et kapitel om Charles Darwin og den biologiske og evolutionshistoriske forudsætning for vitalismen. Darwin nævnes naturligvis, men det havde været givende at få ekspliciteret hans evolutionære syn på mennesket, al den stund hans hovedværker blev oversat til dansk i epoken af J.P. Jacobsen. Ligeledes savner jeg et kapitel om Henri Bergsons skabende udvikling og forestilling om det umiddelbare i bevidstheden. Bergson-receptionen var, i lighed med Nietzsche-receptionen, central i dansk kulturliv omkring år 1900 i kraft af Harald Høffding og medbestemmende for livsfilosofiens udfoldelse i danske og skandinaviske kunstnerskaber. Og helt ejendommelig er udeladelsen af Vilhelm Wanscher, der i dansk kulturhistorie hører til de helt centrale aktører inden for livsfilosofi og vitalisme. Wanscher var polyhistor, på en gang kunst- og arkitekturhistoriker, litterat og musiker og en uhyre polemisk påvirkningskraft i tiden fra primærværket *Den æsthetiske Opfattelse af Kunst* (1906) og frem. Hans forestillinger om »stor stil« og »tiderum« trækker på Nietzsche og senere Ernst Jünger, og hans både stil- og erkendelsesmæssige potentiale vidner om den på en gang kropslige og transcenderende kraft i vitalismen, dens ekspressive artikulation – og potentielle ideologiske farlighed. Anders Ehlers Dam lægger vægt på vitalismens antimaterialistiske side, men der var også en materialistisk, der hyldede kroppen som en maskine og som peger frem mod futurismen, men her bliver det måske for ideologisk betændt?

Inden for litteraturen nævnes Helge Rode og Sophus Michaëlis naturligvis, men fortolkes ikke, endskønt begge er centrale for opfattelsen af Nietzsche i Norden og sidstnævnte en af de mest gennemgribende vitalister i dansk litteratur. Michaëlis rummer både den stærkt erotiske solgennemstrålede side af vitalismen og det cæsarske overmenneskelige imperativ, ja, han giver ligefrem vitalismen et kosmisk perspektiv, da han sent i forfatterskabet sender det søgende menneske fra den gudsforladte planet til Mars, hvor der i et vitalistisk vækstperspektiv lever væsner med plantesaft i årene. Ren Avatar!

Selv om vitalismen som krops- og åndsform søger at gribe det hele, kan man jo ikke få det hele, og Anders Ehlers Dams bog om *Den vitalistiske strømning* er – som den er – et initialt og essentielt værk, der øjenåbnende og sindsudvidende lægger alen til vitalisme-forskningens vækst.

Henrik Wivel

Jørgen Dines Johansen og Marie Lund Klujeff (red.): Genre. Aarhus Universitetsforlag, Århus 2009. 278 sider, 198 kr. ISBN 978-87-7934-121-0.

Genreforskning og genrebaseret forskning synes at vinde frem inden for dansk litteraturforskning. Efter i årtier at have diskuteret novellen med afsæt i Søren Baggenses *Den blicherske novelle* (1965) og udvidet rammerne til en generel diskussion af novelleteori på foranledning af Jørgen Dines Johansens *Novelle-teori efter 1945* (1970) synes der i dag at være en voksende interesse for at ud-brede forskningen til andre af litteraturens genrer.

Et par eksempler kan nævnes. Frederik Tygstrup har i *Erfaringens fiktion. Es-say om romanens form* (1992) og *På sporet af virkeligheden* (2000) undersøgt romanen som form og de internationale teorier om den. Per Stounbjerg studerede i sin disputats *Uro og urenhed. Studier i Strindbergs selvbiografiske prosa* (2005) selvbiografien hos Strindberg som fiktionsform og uren, dvs. blandet, genre. Året efter, i 2006, udgav Poul Behrendt *Dobbeltkontrakten. En æstetisk nydannelse*, som afdækkede en ny type selvbiografiske bøger med et mere eller mindre fiktivt islæt. Endelig har Peter Stein Larsen anlagt sin disputats om sam-tidig dansk lyrik, *Drømme og dialoger. To poetiske traditioner omkring 2000* (2009), på et genreteoretisk grundlag. Foruden disse selvstændige studier og af-handlinger kan nævnes to genreorienterede antologier. Jeppe Brixvold og Hans Otto Jørgensens tekstbaserede *Antologi af dansk kortprosa* (1998) og den mere teoretiserende og tværaestetiske antologi *Genrer på kryds og tværs* redigeret af Katja Teilmann (2004).

På denne baggrund synes det oplagt, at serien *Moderne litteraturteori* udsender en antologi om moderne litterær genreteori. Der er behov for, at såvel forskere som studerende kan udbyde og udvide deres kendskab til den internationale genreteori, hvis den danske genreforskning skal fortsætte sin udvikling. Antologien har fået titlen *Genre*, hvilket formentlig skal samle mindst tre forskellige aspekter, nemlig genren som tekstligt fænomen, genren som analytisk begreb og den dertil knyttede genreteori. Redaktørerne er Jørgen Dines Johansen og Marie Lund Klujeff, som begge har markeret sig inden for dansk genre-teori. Dines Johansens tidligere omtalte guldmedaljeafhandling om novelle-teori efter 1945 står stadig som et kritisk korrektiv til den essentialistiske og akrono-novelledefinition, og Lund Klujeffs kortfattede introduktion til novelle-teori og

-analyse, *Novellen – struktur, historie og analyse* (2002), benyttes fortsat i undervisningen.

Hvad er det så for nogle tekster, de to redaktører har valgt ud, og er det et fyldestgørende udvalg af den moderne genreteori? Hvilke afsnit af de oprindeligt større teksthelheder er udvalgt, og er det tilstrækkeligt til at forstå argumentationen? Giver tekstudvalgets rækkefølge klarhed over enten kronologi eller strukturer inden for genreteorien? Er det en smidig og troværdig oversættelse, teksterne optræder i? Disse spørgsmål, som almindeligvis stilles inden for genren »anmeldelse«, vil jeg i det følgende søge at besvare, inden jeg afslutningsvis kaster et kritisk blik på antologiens paratekster, det vil sige indledning og afsluttende bibliografiske tekstelementer.

Antologien rummer 278 sider, hvoraf kun cirka 220 er egentlige tekstsider. Når man betænker, at sideformatet er relativt lille, tekstmarginen omvendt stor, og at der levnes plads til fodnoter, virker det ikke urimeligt, at der kun er udvalgt otte tekster. Antallet svarer nogenlunde til udvalget i de foregående bind i serien. Der er udvalgt én tekst af hver forfatter, hvad der ikke er nogen selvfølge, og i dette tilfælde virker som en rigtig beslutning. Feltet af genreteoretikere er temmelig stort, så det tåler dårligt at blive mindre end i den foreliggende antologi. Seks af tekstudvalgets forfattere er berømte navne inden for genreteorien, man kunne gerne kalde dem uomgængelige, mens de sidste to, hvis tekster er skrevet efter 2000, er relativt ukendte. Det er altid en afvejning, hvorvidt man i en antologi skal satse på det sikre eller tage chancer. I betragtning af at den litterære genreteori kulminerede i årene omkring 1980, og at man på den baggrund kunne mistænke teoridannelsen for at være afsluttet, er det strategisk klogt at medtage tekster fra *New Literary History*s temanummer om genre i 2003. Om begge de medtagne tekster beviser deres eksistensberettigelse i antologien, er jeg lidt i tvivl om. Joseph Farrells dristige og fint illustrerede artikel om klassisk genre i teori og praksis står klart stærkere end Peter Hitchcocks forsigtigt refererende og lettere pointeløse artikel om genre og postkolonialitet.

De seks uomgængelige er Alastair Fowler, Tzvetan Todorov, Gérard Genette, Jean-Marie Schaeffer, Mikhail Bakhtin og Jacques Derrida. Der er intet at indvende imod disse navne, de har alle hver især bidraget til udforskningen af genrebegrebets status og funktion, historisk såvel som teoretisk. Man kan have sine favoritter og mene, som jeg gør, at Genettes og Schaeffers bidrag vejer tungere end Todorovs og Derridas, men uanset hvordan man vender og drejer det, er alles tilstedeværelse berettiget. Spørgsmålet er så, om det er disse seks navne, der udgør genreteoriens kanon. Jeg kan i hvert fald komme i tanke om et navn, som også burde indgå i antologien, og det er Hans Robert Jauss. Kapitellet »Theorie der Gattungen und Literatur des Mittelalters« fra *Grundriß der romantischen Literaturen des Mittelalters* (1968) behandler generernes definitionsproblemer, redegør for de to genreoptikker, det synkrone og det diakrone perspektiv, og introducerer til et væsentligt og flittigt benyttet begreb om genreforventning hos læseverdenen. Dette ubestridelige bidrag til genreteorien op-

træder da også i to andre antologier af genreteori, den svenske *Genreteori* (1997) og den britiske *Modern Genre Theory* (2000). Hvis man studerer tekstudvalget i disse antologier, kunne man få en mistanke om, at redaktørerne af den danske antologi har krydset tekstudvalget fra den ene med tekstudvalget fra den anden. Gengangere fra den svenske antologi er Fowlers kapitel om genrebegreber fra *Kinds of Literature* (1982) og Schaeffers artikel »Fra tekst til genre« (1983). Fra den britiske antologi finder man en repetition af Todorovs kapitel om genrernes oprindelse fra *Les Genres du discours* (1978), et afsnit af Genettes bog om arkegenrer og arketeksten fra *Introduction à l'architexte* (1979), et stærkt beskåret udsnit af Bakhtins kapitel om talegenrer fra *Eстетика словесного творчества* (1979) og Derridas artikel »Genrens lov« med den franske titel »La loi du genre« (1980).

Det er bemærkelsesværdigt, at de udvalgte klassiker-tekster alle findes i enten den svenske eller den engelske antologi, og særligt påfaldende er det, at den danske antologi i lighed med den britiske indeholder netop afsnit IX fra Genettes bog om arketeksten. Dette afsnit kan i øvrigt dårligt stå alene, bl.a. fordi det slutter med en sproglig tvetydighed, der blev påpeget af Philippe Lejeune efter udgivelsen af artiklen »Genres, »types«, modes« og rettet af Genette i de to tilføjede afsnit, hvormed artiklen voksede til en bog og fik den nuværende titel *Introduction à l'architexte*. Desuden omtales Genettes begreb om arketeksten slet ikke i afsnit IX, her tales foreløbig kun om arkegenrerne, lyrisk, episk og dramatisk, hvorfor afsnittets titel »Introduktion til arketeksten« må forekomme at være i uoverensstemmelse med teksten. Når man redaktionelt har valgt kun at trykke afsnit IX fra Genettes særdeles vigtige bog om arketeksten, burde man i det mindste gøre opmærksom på disse forhold i omtalen af teksterne i antologiens indledning.

Om teksternes rækkefølge kan man med sikkerhed sige, at den ikke er kronologisk, og at den heller ikke er alfabetisk. Den kan meget vel være strukturel, men det er ikke lykkedes mig at finde ud af, hvilken struktur den afspejler. I antologiens indledning sondres der mellem det *genrekritiske* hos Genette, Schaeffer, Derrida og Farrell og det *genreforankrende* hos Bakhtin, Todorov og Hitchcock. Denne udmærkede distinktion styrer imidlertid heller ikke teksternes rækkefølge.

De franske tekster er oversat af Rolf Reitan, de engelsksprogede tekster af Morten Visby, og Bakhtins tekst er oversat af Nina Møller Andersen og Alex Fryszman. Jeg har ingen indvendinger imod nogen af oversættelserne og dertil kun fundet et par små korrekturfejl i bogen.

Antologiens indledning er det nemmere at have indvendinger imod. Den falder i fire dele: først en kort redegørelse for begrebet genre, dernæst en lang redegørelse for genreteorien og genrernes historie fra antikken til romantikken, så en kortere redegørelse for den moderne litterære genreteori og endelig en kort gennemgang af teksterne. Det forekommer proportionsforvrængende at afsætte mere plads til den moderne genreteoris forhistorie end til selve historien. Der

skulle være mere end rigeligt at tage fat på inden for den moderne genreteori, og den kortfattede omtale af det 20. århundredes genreteorier efterlader også flere ubesvarede spørgsmål. De tre ontologiske positioner, nominalisme, realisme og konstruktivisme, som Schaeffer polemiserer imod i sin artikel, kunne godt tåle en omtale. En omtale af Genettes begreb om arketeksten er allerede blevet efterlyst. Alment udbredte begreber som genrekontrakt, der vist nok stammer fra Philippe Lejeunes *Le pacte autobiographique* (1975) og som bearbejdes af Genette i *Seuils* (1987), eller genreforventning, som behandles af Jauß og receptionsæstetikken, berøres heller ikke. Alt hvad der siges i indledningen, er, så vidt jeg kan bedømme, korrekt og godt formuleret, men derfor behøver det sidste afsnit om udvalgets tekster ikke gentage – nogle gange endda ordret – det foregående afsnit.

Lader man afslutningsvis sit blik falde ned over de små forfatterportrætter i antologiens slutning, forstyrres det af nogle iøjnefaldende udeladelser. Hos Fowler har man glemt at nævne det værk, antologien citerer fra, *Kinds of Literature*, hos Genette er *Seuils* med den engelske titel *Paratexts*, hvori paratekstens genreindikationer behandles, ikke nævnt, og hos Schaeffer er artiklen »Literary Genres and Textual Genericity« (1989) foruden det genreteoretiske værk *Qu'est-ce qu'un genre littéraire* (1989) ikke anført. De tre sidstnævnte betydelige bidrag til genreforskningen er heller ikke registreret i bibliografien.

På trods af disse forbehold og indvendinger hilses denne første danske antologi om genre som litterært fænomen, begreb og teori velkommen. Den vil kunne anvendes af forskere og især af studerende på landets universiteter, primært inden for litteraturundervisningen, men også lingvister og medieforskere vil kunne få glæde og gavn af udvalget. Som en dansksproget antologi vil den lette adgangen til de relativt vanskelige tekster, der allerede findes i den svenske og den britiske antologi. Desuden er den halvt så dyr som den britiske og kan i modsætning til den svenske købes i boghandlen.

Genre er et af de mest vidtrækkende begreber, både fagligt og historisk. Det er derfor ikke så underligt, at uenigheden inden for genreteorien er stor. De, der ikke allerede kender til den internationale genreteori kan begynde her, og de, der er bekendt med den, vil få en kærkommen lejlighed til at genlæse disse udfordrende og stimulerende tekster om genre og genrer.

Anders Juhl Rasmussen